

บทที่ 2

แนวคิด หลักการ เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง สภาพและปัญหาการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้พัฒนาหลักสูตรในโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดอุบลราชธานี ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้า เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยมีขอบข่ายในการนำเสนอตามลำดับดังนี้

1. ความหมายของหลักสูตร
2. องค์ประกอบของหลักสูตร
3. ความหมายของการพัฒนาหลักสูตร
4. กระบวนการพัฒนาหลักสูตร
5. กระบวนการพัฒนาหลักสูตรในระดับท้องถิ่น
6. การพัฒนาหลักสูตรให้สอดคล้องกับสภาพและความต้องการของท้องถิ่น
7. หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533)
8. ความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้าน
9. สภาพทั่วไปของภูมิปัญญาชาวบ้านในปัจจุบัน
10. สภาพของภูมิปัญญาชาวบ้านในจังหวัดอุบลราชธานี
11. แนวคิดและหลักการในการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการจัดการเรียนการสอน

และพัฒนาหลักสูตร

12. สภาพของจังหวัดอุบลราชธานี

ความหมายของหลักสูตร

ความหมายของหลักสูตรได้มีนักการศึกษาหลายท่านกล่าวไว้ดังนี้

โบซอง (Beauchamp, 1964) ให้คำนิยามหลักสูตรไว้ว่า "หลักสูตร คือ ประสิทธิภาพทั้งหมดที่โรงเรียนจัดให้แก่นักเรียน"

เซเลอร์ และ อเล็กซานเดอร์ (Saylor and Alexander, 1974) "หลักสูตร คือ การจัดเตรียมมวลประสบการณ์การเรียนรู้เพื่อให้ผู้เรียนเกิดสัมฤทธิ์ผลตามจุดมุ่งหมายทางการศึกษาอย่างกว้าง ๆ และจุดมุ่งหมายเฉพาะของโรงเรียน"

เอกวิทย์ ฌ กลาง (2508) ได้นิยามความหมายของหลักสูตรไว้ว่า "หลักสูตร คือ มวลประสบการณ์ทั้งหลายที่จัดให้เด็กได้เรียน เนื้อหาวิชา ทักษะคติ แบบพฤติกรรม กิจวัตร และสิ่งแวดล้อมหรือสิ่งไรก็ตาม ซึ่งเรามุ่งหวังจะให้เกิดการเรียนรู้ขึ้นกับเด็ก เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมกับเด็ก เราก็คือเป็นหลักสูตรทั้งสิ้น หลักสูตรตามความหมายนี้กินความไปถึงประมวลการสอน แบบเรียน ตลอดจนวิธีสอนและกิจกรรมต่าง ๆ ด้วย"

กัญญา สาธร (2516) กล่าวไว้ว่า "หลักสูตร คือ บรรดาประสบการณ์หรือความพยายามทั้งปวงที่โรงเรียนจัดให้แก่เด็กนักเรียนเพื่อให้เด็กนักเรียนได้เรียนรู้และพัฒนาตนเองไปในทิศทางที่โรงเรียนปรารถนา"

สุมิตร คุณานุก (2523) ให้ความหมายของหลักสูตรไว้ว่า "หลักสูตร คือ โครงการให้การศึกษาเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้ความสามารถ และคุณลักษณะสอดคล้องกับความมุ่งหมายทางการศึกษาที่กำหนดไว้"

สวัสดิ์ จงกล (2527) กล่าวว่า หลักสูตร คือ ข้อกำหนดซึ่งระบุจุดมุ่งหมายของการศึกษา เนื้อหาสาระ และเกณฑ์การใช้หลักสูตร ซึ่งจัดให้นักเรียนเรียนรู้เพื่อให้มีความรู้เจตคติ ทักษะ และพฤติกรรมสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้

บุญมี เพลรชอด (ม.ป.ป.) ได้ให้ความหมายของหลักสูตรเป็น 2 นัย คือ หลักสูตรในความหมายแคบกับหลักสูตรในความหมายกว้าง

หลักสูตรในความหมายแคบ หมายถึง เอกสารที่กำหนดโครงการของผู้เรียน ประกอบด้วย ความมุ่งหมายของการให้การศึกษา เนื้อหาวิชา อัตราเวลาเรียน กิจกรรม และประสบการณ์ที่จัดให้ผู้เรียน การวัดและและการประเมินผลการเรียนการสอน เช่น หนังสือหลักสูตรระดับประถมศึกษา และมีธยมศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ เป็นต้น คนส่วนใหญ่เข้าใจหลักสูตรในความหมายที่แคบ

หลักสูตรในความหมายกว้าง หมายถึง โครงการที่ประมวลความรู้และประสบการณ์ที่โรงเรียนจัดให้ผู้เรียน เพื่อพัฒนาความรู้ความสามารถด้านต่าง ๆ ของผู้เรียน ไปตามความมุ่งหมายที่กำหนดไว้ ทั้งในและนอกโรงเรียน เช่น หลักสูตรตัดเย็บเสื้อ หลักสูตรการอบรม เป็นต้น

ถาวร บัวศรี (2531) ได้กล่าวว่า หลักสูตร คือ แผนซึ่งได้ออกแบบจัดทำขึ้นเพื่อแสดงถึงจุดหมาย การจัดเนื้อหาสาระ กิจกรรมและมวลประสบการณ์ในแต่ละโปรแกรมการศึกษา เพื่อให้ผู้เรียนมีการพัฒนาการในด้านต่าง ๆ ตามจุดหมายที่ได้กำหนดไว้

กรมวิชาการ (2534) หลักสูตร หมายถึง มวลประสบการณ์ต่าง ๆ ที่สถานศึกษาจัดขึ้น ทั้งในและนอกห้องเรียน เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้และพัฒนาตนเองไปในทิศทางที่เหมาะสม

สรุปได้ว่า หลักสูตร คือ มวลความรู้และมวลประสบการณ์ที่ทางโรงเรียนหรือผู้จัดการศึกษาจัดให้ผู้เรียนได้เรียนรู้เพื่อพัฒนาตัวผู้เรียนให้เจริญงอกงาม

องค์ประกอบของหลักสูตร

องค์ประกอบของหลักสูตรนับว่าเป็นสิ่งสำคัญยิ่งที่จะทำให้หลักสูตรมีความสมบูรณ์ ได้มีนักการศึกษาได้เสนอไว้ดังนี้

ไทเลอร์ (Tyler, 1950) ได้ให้แนวคิดในการพัฒนาหลักสูตรและวางแผนการสอนไว้ว่า ผู้ดำเนินการจะต้องคำนึงถึงองค์ประกอบของหลักสูตร 4 ประการ คือ

1. การกำหนดจุดมุ่งหมาย
2. การเลือกเนื้อหาวิชา
3. การจัดประสบการณ์การเรียนรู้
4. การประเมินผลหลักสูตร

ทาบ (Taba, 1962) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของหลักสูตรไว้คือ

1. วัตถุประสงค์ทั่วไปและวัตถุประสงค์เฉพาะวิชา
2. เนื้อหาวิชาและจำนวนชั่วโมงสำหรับการสอนแต่ละวิชา
3. กระบวนการเรียนการสอนหรือการนำหลักสูตรไปใช้
4. โครงการประเมินผลหลักสูตร

สมิทร คุณานุกร (2523) ได้มีความเห็นสอดคล้องกับไทเลอร์ว่า หลักสูตรประกอบด้วย

1. ความมุ่งหมาย
2. เนื้อหา
3. การนำหลักสูตรไปใช้
4. การประเมินผล

สังัด อุทรานันท์ (2528) กล่าวว่า หลักสูตรที่ดีควรจะกล่าวถึงสิ่งต่อไปนี้คือ

1. เหตุผลและความจำเป็นของหลักสูตร
2. จุดมุ่งหมายของหลักสูตร
3. เนื้อหาสาระและประสิทธิภาพ
4. การเสนอแนะเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอน
5. การเสนอแนะเกี่ยวกับการใช้สื่อการเรียนการสอนและแหล่งวิชาการในชุมชน
6. การประเมินผล

บุญมี เฌรชอด (ม.ป.ป.) ได้สรุปองค์ประกอบของหลักสูตร ประกอบด้วย 4 องค์ประกอบ

คือ

1. จุดมุ่งหมายของหลักสูตร
2. เนื้อหาของหลักสูตร
3. การนำหลักสูตรไปใช้
4. การประเมินผลหลักสูตร

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ (2522) กำหนดองค์ประกอบของหลักสูตรไว้

8 ประการ คือ

1. จุดหมาย
2. หลักการ
3. โครงสร้าง
4. จุดประสงค์การเรียนรู้
5. เนื้อหารายวิชา
6. สื่อการเรียน
7. วิธีสอน
8. การประเมินผล

ความหมายของการพัฒนาหลักสูตร

ได้มีผู้เชี่ยวชาญด้านหลักสูตรให้ความหมายของการพัฒนาหลักสูตรไว้ดังนี้

สมิทร คุณานุกุล (2523) กล่าวถึงการพัฒนาหลักสูตรว่ามีขอบเขตรวมถึงการสร้างหลักสูตรขึ้นมาใหม่ และการปรับปรุงหลักสูตรที่สร้างขึ้นมาแล้วให้มีความเหมาะสมกับความเปลี่ยนแปลงของกาลเวลาและสังคม นักการศึกษาของไทยมักนิยมใช้คำว่า การพัฒนาหลักสูตร การสร้างหลักสูตร การปรับปรุงหลักสูตร และการยกร่างหลักสูตร

สันต์ ชรรรมบำรุง (2527) กล่าวว่า การพัฒนาหลักสูตรจะมีความหมายครอบคลุมถึงการสร้างหลักสูตร การวางแผนหลักสูตร และการปรับปรุงหลักสูตร การพัฒนาหลักสูตรนั้นเป็นการปรับปรุงคุณภาพของหลักสูตรให้ดีขึ้นทั้งระบบ ตั้งแต่จุดมุ่งหมาย การเรียนการสอน การใช้สื่อการเรียนการสอน การวัดผลและการประเมินผล ผลการสอนของครู ผลการเรียนของนักเรียน

สวัสดิ์ จงกล (2527) ได้กล่าวถึงความหมายของการพัฒนาหลักสูตรว่า การพัฒนาหลักสูตรเป็นกระบวนการนำข้อกำหนดของหลักสูตร ไปทำเป็นรายละเอียดในด้านเอกสารและกิจกรรมต่าง ๆ ให้ผู้เกี่ยวข้องกับการบริหารการศึกษาระดับต่าง ๆ และผู้มีหน้าที่รับผิดชอบในการจัดกิจกรรมการศึกษาในสถานศึกษาดำเนินการ ได้แก่การจัดทำรายละเอียดเป็นคู่มือหลักสูตร แผนการสอน คู่มือครู กำหนดการสอน ฯลฯ ให้เป็นเอกสารประกอบหลักสูตร การนำหลักสูตรไปใช้ และการวัดผลประเมินผลหลักสูตร

เสริมศรี ไชยศรี (2528) ได้ให้ความเห็นว่า หมายถึง การสร้าง เปลี่ยนแปลง หรือปรับปรุงแผนประสพการณ์การเรียนรู้อย่างหลาย รวมกระบวนการทั้งหมดตั้งแต่การวางแผนพัฒนาการศึกษาวิเคราะห์สภาพต่าง ๆ ก่อนการพัฒนาแล้วนำมาใช้ในการออกแบบหลักสูตรการสอน การพิจารณาประเมินผลของหลักสูตรทั้งในระหว่างที่มีการใช้หลักสูตร และหลังจากใช้หลักสูตรแล้ว การพัฒนาหลักสูตรนั้นจะทำให้ระดับใดระดับหนึ่งของสิ่งที่เป็องศ์ประกอบของหลักสูตรก็ได้

สังัด อุทรานันท์ (2528) ให้ความหมายว่า คำว่า "การพัฒนา" หรือคำในภาษาอังกฤษว่า "development" มีความหมายที่เด่นชัดอยู่ 2 ลักษณะคือ ลักษณะแรกหมายถึง ทำให้ดีขึ้น หรือทำให้สมบูรณ์ขึ้น และอีกลักษณะหนึ่งหมายถึง ทำให้เกิดขึ้น โดยเหตุนี้ความหมายของการพัฒนาหลักสูตรจึงอาจมีความหมายได้ 2 ลักษณะ เช่นเดียวกันคือ ความหมายแรกหมายถึง การทำหลักสูตรที่มีอยู่แล้วให้ดีขึ้นหรือสมบูรณ์ขึ้น และอีกความหมายหนึ่งก็คือ เป็นการสร้างหลักสูตรขึ้นมาใหม่ โดยไม่มีหลักสูตรเดิมเป็นพื้นฐานอยู่เลย

สรุปได้ว่า การพัฒนาหลักสูตร หมายถึง การดำเนินงานเพื่อสร้างหลักสูตรขึ้นมาใหม่ หรือการปรับปรุงหลักสูตรที่ใช้อยู่แล้วให้เหมาะสมยิ่งขึ้น เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพของสังคม การเมือง และเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลง

กระบวนการพัฒนาหลักสูตร

การพัฒนาหลักสูตรประกอบด้วย กระบวนการที่สำคัญต่าง ๆ หลายกระบวนการตามที่ นักการศึกษาทั้งต่างประเทศและภายในประเทศได้กำหนดไว้อย่างหลากหลายดังนี้

ไทเลอร์ (Tyler, 1950) ได้ตั้งคำถามสำหรับนักพัฒนาหลักสูตรไว้ 4 ข้อ คือ

1. มีจุดมุ่งหมายทางการศึกษาอะไรบ้างที่โรงเรียนจะต้องจัดให้เด็ก
2. มีประสบการณ์ทางการศึกษาอะไรบ้างที่สามารถทำให้บรรลุจุดมุ่งหมายเหล่านั้น
3. จะจัดประสบการณ์เหล่านั้นอย่างไร จึงจะประสบผลสำเร็จ
4. จะสามารถตัดสินใจได้อย่างไรว่าจุดมุ่งหมายเหล่านั้นเป็นไปตามที่กำหนด

ทาบ (Taba, 1962) กล่าวถึงขั้นตอนในการพัฒนาหลักสูตรไว้ 7 ขั้นตอนดังนี้

1. สำรวจปัญหาความต้องการและความจำเป็นต่าง ๆ ของสังคม
2. กำหนดจุดมุ่งหมายของการศึกษา
3. คัดเลือกเนื้อหาวิชาที่จะนำมาสอน
4. จัดลำดับเนื้อหาสาระ
5. คัดเลือกประสบการณ์การเรียนรู้
6. จัดลำดับประสบการณ์การเรียนรู้
7. กำหนดวิธีการประเมินผลและแนวทางปฏิบัติ

ช็องค์ พรหมวงศ์ (2517) ได้จัดรูปแบบเป็นระบบพัฒนาหลักสูตรเพื่อนำไปใช้ในการ จัดห้องเรียนแบบศูนย์การเรียน ซึ่งมีขั้นตอนในการดำเนินงานเป็น 6 ขั้นตอนดังนี้

- ขั้นที่ 1 กำหนดจุดมุ่งหมาย
- ขั้นที่ 2 กำหนดหลักการ
- ขั้นที่ 3 กำหนดโครงสร้างของหลักสูตร
- ขั้นที่ 4 ยกร่างเนื้อหาและประสบการณ์
- ขั้นที่ 5 กำหนดสื่อสารการสอน
- ขั้นที่ 6 นำหลักสูตรไปใช้

สุมิตร คุณานุกร (2523) กล่าวถึงขบวนการในการพัฒนาประกอบไปด้วยกิจกรรมหลัก

5 ประการดังนี้คือ

1. กำหนดความมุ่งหมายของหลักสูตร
2. การเลือก การจัดเนื้อหาวิชา และประสบการณ์
3. การนำเอาหลักสูตรไปใช้
4. การประเมินผลหลักสูตร
5. การปรับปรุงหลักสูตร

ระวีวรรณ ศรีศรีรามครัน (2526) กล่าวถึง งานในด้านการพัฒนาปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลง นั้นย่อมจะต้องมีองค์ประกอบที่สำคัญอยู่ 5 ประการ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องและต่อเนื่องกันคือ

1. การศึกษาและวิเคราะห์สภาพของปัจจุบัน
2. การกำหนดจุดประสงค์หรือจุดหมาย
3. การวางแผนงานหรือกำหนดทิศทางเพื่อให้บรรลุจุดประสงค์ที่ตั้งไว้
4. การดำเนินงานเพื่อให้บรรลุถึงจุดประสงค์
5. การประเมินผล

สังัด อุทรานันท์ (2528) ได้จัดลำดับขั้นตอนของการพัฒนาหลักสูตรไว้ดังนี้คือ

1. การวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐาน
2. การกำหนดจุดมุ่งหมาย
3. การคัดเลือกและจัดเนื้อหาสาระ
4. การกำหนดมาตรการวัดและประเมินผล
5. การนำหลักสูตรไปใช้
6. การประเมินผลการใช้หลักสูตร
7. การปรับปรุงแก้ไขหลักสูตร

กระบวนการพัฒนาหลักสูตรในระดับท้องถิ่น

ได้มีนักการศึกษาและผู้เชี่ยวชาญด้านหลักสูตรเสนอแนวทางในกระบวนการพัฒนาหลักสูตรในระดับท้องถิ่นไว้ดังนี้

บุญมี เพลยรอด (ม.ป.ป.) ได้เสนอกระบวนการและวิธีการพัฒนาหลักสูตรในระดับท้องถิ่นไว้ ดังนี้

1. การจัดตั้งคณะกรรมการในการดำเนินงาน
2. จัดตั้งคณะอนุกรรมการในแต่ละกลุ่มวิชา
3. ศึกษาและวิจัยข้อมูล ได้แก่
 - 3.1 ลักษณะหลักสูตรระดับชาติ
 - 3.2 สภาพปัจจุบันและปัญหาของชุมชนในเขต
 - 3.3 ข้อบกพร่องของแผนการสอนที่ผ่านมา
 - 3.4 ปัญหาและข้อจำกัดในการเรียนการสอนแต่ละเขตการศึกษา
4. การกำหนดข้อตกลงเบื้องต้นในการปฏิบัติงานร่วมกัน
5. การดำเนินขบวนการกลุ่ม โดยมีวิธีดังนี้
 - 5.1 สร้างความสัมพันธ์ภายในกลุ่มก่อนลงมือปฏิบัติงาน
 - 5.2 เตรียมวาระการประชุม
 - 5.3 ส่งเสริมความคิดและการตัดสินใจในการปฏิบัติงาน
 - 5.4 จัดหาอุปกรณ์

บันลือ พลุทชะวัน (2520) ได้เสนอขั้นตอนการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นไว้ ดังนี้

1. ศึกษาหลักสูตรแกนกลาง โดยพิจารณาจุดประสงค์ หลักการ และเนื้อหาสาระ
2. ศึกษาแผนการสอนแกนกลาง
3. ศึกษาสื่อการเรียนการสอนแกนกลาง
4. การจัดทำแผนการสอนท้องถิ่น โดยปรับปรุงแนวการสอน
5. ปฏิบัติการสอน ครูผู้สอนทำการสอนตามแผนการสอนของท้องถิ่น

สุมิตร คุณานุก (2523) เสนอกระบวนการและวิธีการในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นดังนี้

1. การจัดตั้งคณะกรรมการ
2. การจัดตั้งคณะอนุกรรมการ
3. การศึกษาและวิจัยเพื่อหาข้อมูลในด้านต่อไปนี้
 - 3.1 ข้อมูลเกี่ยวกับหลักสูตรในระดับชาติ
 - 3.2 ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพและปัญหาของชุมชนในแต่ละเขตการศึกษา
 - 3.3 ข้อมูลเกี่ยวกับข้อบกพร่องต่าง ๆ ของประมวลการสอนที่ผลิตขึ้นมาแล้วในอดีต
 - 3.4 ข้อมูลเกี่ยวกับปัญหาและข้อจำกัดในการเรียนการสอน

4. กำหนดข้อตกลงเบื้องต้นในเรื่องต่อไปนี้

4.1 เรื่องโครงสร้างหรือรูปแบบของประมวลการสอนที่ทำ

4.2 เรื่องเวลา เพื่อความสะดวกของคณะกรรมการทุกคน

5. การประชุมเพื่อดำเนินการ

สวัสดิ์ จงกล (2527) ได้เสนอว่าการจัดทำหรือพัฒนารายละเอียดของหลักสูตรให้เหมาะสมกับสภาพและความต้องการของท้องถิ่นนั้น มีหลักการสำคัญว่าจะต้องพิจารณาสิ่งที่มีความสำคัญเป็นปัญหาหรือความต้องการของท้องถิ่น แต่หลักสูตรแม่บทไม่ได้กำหนดไว้ หรือกำหนดไว้แต่ไม่เพียงพอ สิ่งที่เป็นเอกลักษณ์หรือเป็นเหตุการณ์ หรือสถานที่หรือบุคคลสำคัญเฉพาะของท้องถิ่น ไม่ว่าจะ เป็นสภาพทางภูมิศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ สังคม ศิลปะ วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ หรือเทคโนโลยีพื้นบ้าน เรื่องเหล่านี้ ท้องถิ่นจะต้องพัฒนาจุดประสงค์ เนื้อหาสาระ การจัดการเรียน การสอน และการประเมินผลให้เหมาะสมกับสภาพและความต้องการของท้องถิ่น

สิริพร บุญญานันต์ (2532) ได้เสนอขั้นตอนในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นไว้ดังนี้ คือ

1. ศึกษารวบรวมข้อมูลท้องถิ่น ทั้งข้อมูลทั่วไปและข้อมูลทางการศึกษา

2. วิเคราะห์ข้อมูล เพื่อคำตอบในเรื่องที่สำคัญและท้องถิ่นต้องการเน้น

3. ศึกษาหลักสูตรแม่บท ได้แก่ ปรัชญา หลักการ จุดหมาย โครงสร้าง เนื้อหา แนว
ดำเนินการ หลักเกณฑ์การใช้หลักสูตร สื่อการเรียนการสอน และระเบียบประเมินผล

4. กำหนดรายละเอียดในโครงสร้างของหลักสูตรที่สอดคล้องกับท้องถิ่น

5. กำหนดวิธีการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น ซึ่งมี 2 วิธี คือ

5.1 ทำหลักสูตรเอง

5.2 ปรับหลักสูตรของกระทรวง

การทำหลักสูตรเอง มีวิธีดำเนินการดังนี้

1. กำหนดจุดประสงค์ โดยให้สอดคล้องกับจุดประสงค์ของกลุ่มวิชา และจุดหมาย

หลักการของหลักสูตรแม่บท

2. เลือกและจัดเนื้อหา

3. จัดระบบการเรียนการสอน ได้แก่ การผลิต และการใช้สื่อ

การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน และการประเมินผล การปรับหรือเพิ่มหลักสูตรของ
กระทรวงศึกษาธิการมีขั้นตอนดังนี้

1. การกำหนดเนื้อหาและกิจกรรมการเรียนการสอน

2. การทำสื่อเสริม

3. ทำคู่มือชี้แจงแนวทางในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน และใช้สื่อและการประเมินผล เสริมจากคู่มือของส่วนกลาง

การพัฒนาหลักสูตรให้สอดคล้องกับสภาพและความต้องการของท้องถิ่น

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2534) ได้เสนอแนวทางในการจัดทำและพัฒนาหลักสูตรให้สอดคล้องกับสภาพและความต้องการของท้องถิ่นไว้ในคู่มืออบรมครู แนวทางการใช้หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) และการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-2 ไว้ดังนี้

1. หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) มีจุดเน้นสำคัญประการหนึ่งคือ การสนองตอบความต้องการของท้องถิ่น จึงให้โอกาสท้องถิ่น หมายถึง โรงเรียนได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรที่สอดคล้องกับสภาพของท้องถิ่น และจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนได้อย่างเหมาะสม กล่าวคือ โรงเรียนมีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรตามความต้องการของท้องถิ่น และจัดทำหลักสูตรระดับท้องถิ่นขึ้นใช้

2. การจัดทำและพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น สามารถแยกเป็น 2 ส่วน คือ

1. การพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่น
2. การจัดทำหลักสูตรระดับท้องถิ่น

การพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่น คือ การปรับและเพิ่มรายละเอียดเนื้อหา ปรับและเสริมกิจกรรมการเรียนการสอน พัฒนาวิธีการสอนให้หลากหลาย ทำสื่อการเรียนการสอนเพิ่มเติม และจัดทำหลักสูตรเพิ่มเติม การพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่น สามารถทำได้ทันทีโดยไม่ต้องขออนุญาต

การจัดทำหลักสูตรระดับท้องถิ่น เป็นการสร้างหลักสูตรขึ้นใหม่ จะต้องขออนุมัติตามขั้นตอนก่อนนำไปใช้

3. หลักสูตรฉบับปรับปรุงได้กำหนดอัตราเวลาเรียนในกลุ่มประสบการณ์ต่าง ๆ แต่ละระดับชั้นไว้โดยประมาณ เพื่อเอื้อประโยชน์ให้โรงเรียนสามารถนำเรื่องราวหรือสิ่งที่น่าสนใจใกล้ตัวนักเรียนในท้องถิ่น หรือกิจกรรมที่ต้องการเน้นเป็นพิเศษ มาสอนสอดแทรกเพิ่มเติมให้กับนักเรียนได้ เพื่อนักเรียนจะได้เรียนรู้และเห็นคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้น นอกจากนี้โรงเรียนสามารถกำหนดจุดประสงค์การเรียนรู้เพิ่มเติมในสมุดประจำชั้น (ป.02-2) ซึ่งเปิดช่องว่างไว้กลุ่มประสบการณ์ละไม่เกิน 3 จุดประสงค์

4. หลักสูตรระดับท้องถิ่นที่โรงเรียนจัดทำและพัฒนาขึ้นเพื่อให้นักเรียนได้เรียนรู้ชีวิต สภาพเศรษฐกิจ สภาพสังคมตามที่ปรากฏจริงในท้องถิ่นนั้น ควรมีเนื้อหาสาระและวัตถุประสงค์ จำเป็น 5 ประการ คือ

- 4.1 เป็นสภาพชีวิต สภาพเศรษฐกิจ และสภาพสังคมจริงของท้องถิ่น
- 4.2 เป็นสภาพปัญหาความต้องการของนักเรียน ผู้ปกครอง และประชาชนในท้องถิ่น
- 4.3 ใช้ทรัพยากรท้องถิ่นเป็นฐานสำคัญเพื่อพัฒนาชีวิต เศรษฐกิจ และสังคมของท้องถิ่นให้ดีขึ้น
- 4.4 ช่วยนักเรียนรู้จักสภาพแวดล้อมในท้องถิ่น มีความรักถิ่น และมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาและพัฒนาท้องถิ่นให้มีสภาพดีขึ้น
- 4.5 ส่งเสริมความเป็นเลิศทางวิชาการ แก่นักเรียนเฉพาะกลุ่มที่มีความต้องการได้รับการพัฒนาให้มีศักยภาพสูงสุด

5. การจัดทำและพัฒนาหลักสูตรระดับท้องถิ่น ประกอบด้วย 6 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 จัดทำระบบข้อมูลพื้นฐาน โดยดำเนินงานดังนี้

1. ศึกษาสภาพปัจจุบัน สภาพเศรษฐกิจ และสังคมในท้องถิ่น สภาพของโรงเรียน นักเรียน ผู้ปกครอง และชุมชน
2. ศึกษาหลักสูตรแม่บท คำอธิบายหลักสูตรว่าเปิดโอกาสให้โรงเรียนมีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรอย่างไรคือ

1. การปรับและเพิ่มรายละเอียดเนื้อหา
2. การปรับและเสริมกิจกรรมการเรียนการสอน
3. การพัฒนาวิธีสอนให้หลากหลาย
4. จัดทำสื่อการเรียนการสอน เอกสารความรู้เพิ่มเติม
5. จัดทำหลักสูตรเพิ่มเติม

ขั้นที่ 2 กำหนดความต้องการจำเป็นของท้องถิ่น คือ การนำข้อมูลพื้นฐานมา กำหนดความต้องการจำเป็น โดยจัดอันดับความสำคัญของสิ่งที่จะพัฒนาหลักสูตร เช่น ปัญหาอาชีพ ปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาสุขภาพอนามัย ปัญหาสังคม เป็นต้น

ขั้นที่ 3 กำหนดเป้าหมายหรือจุดประสงค์การเรียนรู้ โรงเรียนกำหนดจุดประสงค์การเรียนรู้เพิ่มเติมให้สอดคล้องในสิ่งที่จะเรียนในสมุดประจำชั้น (ป.02-2)

ขั้นที่ 4 จัดทำคำอธิบายรายวิชาหรือเนื้อหาหรือกิจกรรมที่โรงเรียนกำหนดให้เรียน

ขั้นที่ 5 จัดทำแผนการสอน คู่มือครู และสื่อการสอน

ขั้นที่ 6 การปรับปรุงและพัฒนา ได้แก่ การนำหลักสูตรที่ได้รับการพัฒนาแล้วไปทดลองใช้ ประเมินผลและปรับปรุงพัฒนาให้เกิดความสมบูรณ์และเหมาะสมยิ่งขึ้น

กรมวิชาการ (2534) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาหลักสูตรตามความต้องการของท้องถิ่น เป้าหมายของการพัฒนาหลักสูตรให้สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น สุกฤษฎ์ในการพัฒนาหลักสูตรให้สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น และแนวปฏิบัติในการพัฒนาหลักสูตรลักษณะต่าง ๆ ไว้ดังนี้

1. หลักสูตรตามความต้องการของท้องถิ่น หมายถึง หลักสูตรส่วนที่กระทรวงศึกษาธิการเปิดโอกาสให้ท้องถิ่นดำเนินการจัดการทำตามข้อกำหนดในโครงสร้างของหลักสูตร เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้วิถีชีวิตจริงของตนเองในท้องถิ่น เรียนรู้สภาพเศรษฐกิจ สังคม ตลอดจนสามารถพัฒนาชีวิตพัฒนาอาชีพ พัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของตนเอง ครอบครัว และท้องถิ่นได้

2. เป้าหมายของการพัฒนาหลักสูตรให้สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น

เป้าหมายสำคัญของการพัฒนาหลักสูตรให้สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่นก็คือ การให้ผู้เรียนได้เรียนรู้บนพื้นฐานสภาพชีวิต เศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรที่มีอยู่ในแต่ละท้องถิ่น (โดยเน้นผลที่จะเกิดแก่ผู้เรียนคือ การเป็นผู้มีรายได้ เป็นที่ยอมรับของสังคม เป็นผู้รู้จักเสียสละ และเป็นผู้ที่มีสุขภาพสมบูรณ์แข็งแรง อันจะมีผลกระทบไปถึงคุณภาพชีวิตของผู้เรียน เป็นชีวิตที่มีความสุข มีคุณภาพชีวิตต่อท้องถิ่นอย่างแท้จริง)

3. สุกฤษฎ์ในการพัฒนาหลักสูตรให้สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น

ท้องถิ่นจะลงมือพัฒนาหลักสูตรให้สอดคล้องกับความต้องการได้ ต่อเมื่อมีข้อมูลเกี่ยวกับสภาพของท้องถิ่น แล้วดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลด้านต่าง ๆ เหล่านั้นออกมาให้ได้ว่า การจัดการศึกษาที่ควรจะเป็นของท้องถิ่นนั้น คืออย่างไร

การวิเคราะห์ข้อมูลของท้องถิ่น ช่วยทำให้ท้องถิ่นเกิดความมั่นใจในการพัฒนาหลักสูตรว่า เป็นการพัฒนาที่สอดคล้องกับความต้องการที่แท้จริงของท้องถิ่น มิใช่เป็นการพัฒนาหลักสูตรตาม "ความอยาก" หรือ "ความต้องการ" ของใครคนใดคนหนึ่ง

ท้องถิ่นจะทราบว่า การศึกษาที่ควรจะเป็นสำหรับท้องถิ่นคืออย่างไร ท้องถิ่นจะต้องศึกษาวิเคราะห์องค์ประกอบต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ คือ

1. วิเคราะห์ความต้องการของชุมชน โดยเฉพาะความต้องการเกี่ยวกับการศึกษาของชุมชนที่โรงเรียนตั้งอยู่ว่า ชุมชนมีความต้องการ มีความคาดหวังที่จะให้โรงเรียนสอน จัดการเรียนการสอน การบริหารอะไรและอย่างไร

2. วิเคราะห์โอกาสและข้อจำกัด หมายถึง การวิเคราะห์สภาพของชุมชนที่โรงเรียนตั้งอยู่ในแต่ละด้าน ว่ามีสภาพเป็นอย่างไร มีปัญหาอุปสรรค และมีแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงไปมากน้อยเพียงใด ข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์ในขั้นตอนนี้จะทำให้ทราบได้ว่าชุมชนมีความพร้อมในด้านใด มีโอกาสหรือความเป็นไปได้ที่จะพัฒนาในเรื่องใดมากที่สุด

3. วิเคราะห์สิ่งที่กระทบถึงโรงเรียน หมายถึง การวิเคราะห์อุดมการณ์อุดมคติ หรือปรัชญาของโรงเรียนว่า โรงเรียนกำหนดเป้าหมายในการจัดการศึกษาของโรงเรียนไว้ว่าอย่างไร

4. วิเคราะห์จุดเด่นและจุดด้อย หมายถึง การวิเคราะห์สภาพของโรงเรียนว่า มีความพร้อมในด้านใด ไม่พร้อมในด้านใด

ข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์องค์ประกอบทั้ง 4 ด้าน จะช่วยทำให้ท้องถิ่นกำหนดแผนยุทธศาสตร์ได้ว่า การศึกษาที่ควรจะเป็นของท้องถิ่น คืออย่างไร

หลังจากท้องถิ่นได้ดำเนินการตามยุทธศาสตร์ จนทำให้เห็นภาพของงานพัฒนาหลักสูตรของท้องถิ่นตลอดแนวแล้ว ท้องถิ่นจะต้องวางแผนในการปฏิบัติงานพัฒนาหลักสูตรต่อไป โดยการวิเคราะห์หลักสูตรที่ใช้อยู่ว่า ได้มีการกำหนดเรื่องที่ท้องถิ่นควรพัฒนานั้นไว้แล้วหรือไม่อย่างไรบ้าง มากน้อยเพียงใด แล้วจึงลงมือพัฒนาหลักสูตรตามลักษณะต่าง ๆ ต่อไป

การดำเนินการพัฒนาหลักสูตรตามแผนยุทธศาสตร์และปฏิบัติตามแผนปฏิบัติการจะช่วยให้ท้องถิ่นมีความมั่นใจในการพัฒนาหลักสูตรว่า เป็นการพัฒนาที่สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่นอย่างแท้จริง

4. แนวปฏิบัติในการพัฒนาหลักสูตรลักษณะต่าง ๆ ตามความต้องการของท้องถิ่นมี 4 ลักษณะดังนี้

1. การปรับปรุงกรรมการเรียนการสอนหรือกิจกรรมเสริม
2. การปรับหรือเพิ่มเติมรายละเอียดเนื้อหา
3. การจัดทำเนื้อหาวิชา/รายวิชาใหม่
4. การพัฒนาสื่อการเรียนการสอน

โดยได้เสนอแนวปฏิบัติในการจัดทำหลักสูตรในแต่ละลักษณะไว้ดังนี้

1. การปรับปรุงกรรมการเรียนการสอนหรือกิจกรรมเสริม

การปรับปรุงกรรมการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับสภาพและความต้องการของท้องถิ่น เป็นการพัฒนาหลักสูตรของท้องถิ่นวิธีหนึ่ง เป็นการทำให้ผู้เรียนบรรลุผลตามจุดประสงค์ที่กำหนดไว้ โดยคำนึงถึงความเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพและความเป็นไปได้ของท้องถิ่น ทั้งนี้

การพัฒนาหลักสูตรของท้องถิ่นลักษณะนี้จะไม่ตัดหรือเปลี่ยนแปลงจุดประสงค์ คำอธิบาย/คำอธิบายรายวิชา และคาบเวลาเรียน ตามที่กำหนดไว้ในหลักสูตรแม่บท

ขั้นตอนการปรับกิจกรรมการเรียนการสอน

1. ศึกษาผลที่ได้จากการวิเคราะห์ เกี่ยวกับสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น และแนวทางแก้ไข

2. ศึกษาหลักสูตรแม่บท แล้วกำหนดโครงสร้างเนื้อหาที่จะสอน

3. จัดทำแผนการสอน โดยให้มีกิจกรรมการเรียนการสอนที่เน้นกระบวนการ

และเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพของท้องถิ่น

2. การปรับหรือเพิ่มเติมรายละเอียดเนื้อหา

การปรับรายละเอียดเนื้อหา ได้แก่ การเพิ่ม ลด ปรับรายละเอียดเนื้อหา/หัวข้อจากคำอธิบายของกลุ่มประสบการณ์ หรือคำอธิบายรายวิชาที่กำหนดไว้ในหลักสูตร โดยไม่ทำให้จุดประสงค์และคาบเวลาเรียนเปลี่ยนแปลงแต่ประการใด

ขั้นตอนการปรับรายละเอียดเนื้อหาหลักสูตร

1. ศึกษาจุดประสงค์ เนื้อหา กิจกรรม และคาบเวลาที่กำหนดไว้ในคำอธิบายหรือคำอธิบายรายวิชาในหลักสูตรแม่บท

2. กำหนดรายละเอียดของเนื้อหาที่จะลด/เพิ่ม หรือปรับ จากประเด็นที่ได้จากการวิเคราะห์

3. นำเอารายละเอียดที่ได้จากข้อ 2 ไปปรับเข้าในโครงสร้าง ขอบข่ายของเนื้อหาแต่ละกลุ่มประสบการณ์/รายวิชา สำหรับจัดทำแผนการสอนต่อไป

4. พิจารณาปรับแนวการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ให้สอดคล้องกับเนื้อหาที่เพิ่ม/ลด หรือปรับนั้น

3. การจัดทำเนื้อหาวิชา/รายวิชาใหม่

การพัฒนาหลักสูตรของท้องถิ่นลักษณะนี้ เป็นการจัดทำเนื้อหาวิชา/รายวิชาขึ้นมาใหม่ ทั้งนี้โดยเนื้อหาวิชา/รายวิชาที่จัดทำขึ้นมาใหม่นี้จะต้องไม่เป็นเนื้อหาหรือรายวิชาที่ซ้ำซ้อนกับเนื้อหาหรือรายวิชาที่มีอยู่ในหลักสูตรอยู่ก่อนแล้ว ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มประสบการณ์/กลุ่มวิชาเดียวกันหรือต่างกลุ่มกัน และไม่ว่าจะเป็นวิชาบังคับแกน วิชาบังคับเลือก หรือวิชาเลือกเสรี

ขั้นตอนการจัดทำเนื้อหาวิชา/รายวิชาเพิ่มเติม

1. ศึกษาจุดหมายของหลักสูตร จุดประสงค์และโครงสร้างของกลุ่มวิชา/กลุ่มประสบการณ์จากหลักสูตรแม่บท เพื่อใช้เป็นฐานในการพัฒนาจัดทำ

2. ศึกษาผลการวิเคราะห์สภาพที่ควรจะเป็นของการจัดการศึกษาของ
ท้องถิ่น เพื่อนำมาใช้เป็นข้อมูลในการกำหนดจุดประสงค์และเนื้อหา

3. กำหนดจุดประสงค์ของเนื้อหาวิชา/รายวิชา โดย

3.1 วิเคราะห์จากปัญหา/ความต้องการของท้องถิ่น สำหรับกำหนด
สภาพที่ต้องการให้เกิดกับผู้เรียน โดยระบุปัญหา/ความต้องการของท้องถิ่น ซึ่งได้แก่ สิ่งที่ต้องการ
ให้รู้ พฤติกรรมที่ต้องการให้เกิดและเงื่อนไขต่าง ๆ (ถ้ามี)

3.2 เขียนจุดประสงค์ให้ครอบคลุมกับสภาพที่ต้องการให้เกิดกับผู้เรียน
ทั้งสี่ด้าน (ความรู้ ทักษะ เจตคติ และกระบวนการ) รวมทั้งสอดคล้องกับจุดประสงค์ของกลุ่มวิชา/
กลุ่มประสบการณ์ด้วย

3.3 จุดประสงค์ที่ดีต้องบอกสภาพที่ต้องการให้เกิดกับผู้เรียน เมื่อเรียน
จบรายวิชานั้น ไม่ใช่การดำเนินงานหรือกิจกรรม

4. กำหนดเนื้อหา โดยการวิเคราะห์จากจุดประสงค์ ซึ่งระบุค่าหลักของ
จุดประสงค์ของรายวิชา ซึ่งประกอบด้วย ส่วนที่เป็นความรู้และส่วนที่เป็นทักษะ (สิ่งที่ต้องการให้ฝึก)
ลักษณะของเนื้อหาที่ดี

4.1 สอดคล้องกับจุดประสงค์รายวิชา

4.2 ประกอบด้วยส่วนที่เป็นความรู้และทักษะ

4.3 เหมาะสมกับวัยและพินความรู้ของผู้เรียน

4.4 เหมาะสมกับคาบเวลา

4.5 ไม่ขัดต่อความมั่นคงของชาติ ระบบการปกครองตามหลัก
ประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข และไม่ขัดต่อศีลธรรมอันดี

5. กำหนดคาบเวลาเรียน

ระดับประถมศึกษา กลุ่มงานและพื้นฐานอาชีพ กำหนดคาบเวลาเรียน
ไม่เกิน 500 คาบ/งาน สำหรับกลุ่มประสบการณ์พิเศษตามความเหมาะสมกับเนื้อหาที่กำหนด แต่
ไม่เกิน 600 คาบ/ปี

6. เขียนคำอธิบายรายวิชา ให้เป็นไปตามรูปแบบที่กำหนดไว้ในหลักสูตร
แม่บท โดยให้ระบุแนวการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน เนื้อหาและจุดประสงค์การเรียนรู้อัน
ของวิชา

7. จัดทำเอกสารขึ้นจรรยาละเอียดประกอบคำอธิบายรายวิชาเกี่ยวกับ
เรื่องต่อไป

7.1 การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน

7.2 สื่อการเรียนการสอน

7.3 การวัดและประเมินผล

8. เมื่อท้องถิ่นได้ดำเนินการตามข้อ 1-7 แล้ว ให้ส่งเอกสารในข้อ 6 และ 7 ให้แก่คณะกรรมการการศึกษา การศาสนา และการวัฒนธรรม (ศสว.เขต) พิจารณออนุมัติ

9. เกณฑ์ในการพิจารณาอนุมัติรายวิชาที่ท้องถิ่นจัดทำ จะประกอบด้วยเกณฑ์ต่าง ๆ ดังนี้คือ

9.1 สอดคล้องและสอดคล้องกับหลักการ จุดหมาย และโครงสร้างของหลักสูตรแม่บท

9.2 เป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างความรู้ในแต่ละประสบการณ์หรือกลุ่มวิชาตามที่โครงสร้างหลักสูตรทั้ง 3 ระดับ กำหนดไว้

9.3 สอดคล้องและสนองต่อสภาพเศรษฐกิจ สังคม และความต้องการของท้องถิ่นอย่างแท้จริง

9.4 มีความสมบูรณ์และความพร้อม พอเพียงที่จะนำไปใช้ในการจัดการเรียนการสอนทั้งในด้านปัจจัย กระบวนการ ผลผลิต และผลกระทบ

9.5 เป็นผลผลิตจากการนำข้อมูลในระดับท้องถิ่นมาพัฒนาการเรียนการสอนทั้งในด้านหลักสูตร สื่อการเรียนการสอน และเทคนิควิธีการสอน

9.6 ไม่เป็นรายวิชา/เนื้อหาวิชาที่ซ้ำซ้อนกับรายวิชาหรือเนื้อหาวิชาที่มีในหลักสูตรแม่บท

9.7 ไม่มีเนื้อหาที่กล่าวโดยตรงหรือพาดพิงในลักษณะที่ลบหลู่สถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ไม่ขัดต่อหลักการปกครองระบอบประชาธิปไตย ไม่ขัดกับหลักศีลธรรมอันดี และไม่กระทบกระเทือนกับความมั่นคงของประเทศ

9.8 มีรูปแบบและวิธีการเรียนสอดคล้องและเป็นไปตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ

4. การพัฒนาสื่อการเรียนการสอน

สื่อการเรียนการสอนที่ท้องถิ่นสามารถจะพัฒนาขึ้นมาให้เหมาะสมและสอดคล้องกับท้องถิ่นนั้น ท้องถิ่นสามารถจะจัดทำได้หลายลักษณะ เช่น

1. หนังสือเรียน ได้แก่ หนังสือที่กำหนดให้ใช้สำหรับการเรียนการสอนรายวิชาใดรายวิชาหนึ่งโดยเฉพาะ มีเนื้อหาตรงตามที่ระบุไว้ในรายวิชานั้น ๆ อาจจะมีลักษณะเป็น

เล่มหรือเป็นชุดก็ได้

2. แบบฝึกหัด ได้แก่ สื่อการเรียนสำหรับให้ผู้เรียนได้ฝึกปฏิบัติ เพื่อช่วยเสริมให้เกิดทักษะและความแตกฉานในบทเรียน

3. หนังสือเสริมประสบการณ์ ได้แก่ หนังสือเสริมการเรียนการสอนตามหลักสูตร มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือหลายเรื่องก็ได้ สำหรับให้ผู้เรียนศึกษาหาความรู้ด้วยตนเอง หนังสือเสริมประสบการณ์แยกเป็น 4 ประเภท คือ

3.1 หนังสืออ่านนอกเวลา เป็นหนังสือที่กำหนดให้ใช้ในการเรียนวิชาใดวิชาหนึ่งตามหลักสูตรนอกเหนือจากหนังสือเรียน สำหรับให้นักเรียนอ่านนอกเวลาเรียน

3.2 หนังสืออ่านเพิ่มเติม เป็นหนังสือที่มีเนื้อหาอิงหลักสูตร ซึ่งมีความเหมาะสมกับวัยและความสามารถในการอ่านของนักเรียน สำหรับให้ศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมด้วยตนเอง

3.3 หนังสืออุเทศ เป็นหนังสือสำหรับค้นคว้า อ้างอิง เกี่ยวกับการเรียนการสอน โดยมีการเรียบเรียงเป็นเชิงวิชาการ

3.4 หนังสือส่งเสริมการอ่าน เป็นหนังสือที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องทั่ว ๆ ไป ไม่ขัดต่อวัฒนธรรม ประเพณี และศีลธรรมอันดีงาม ให้ความรู้ มีคติ และมีสาระประโยชน์มุ่งส่งเสริมให้ผู้อ่านเกิดทักษะในการอ่านและมีนิสัยรักการอ่าน

4. คู่มือครู ได้แก่ เอกสารแนะนำครูเกี่ยวกับการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนตามหลักสูตร

5. คู่มือการเรียนการสอน ได้แก่ เอกสารหรือหนังสือสำหรับครูและนักเรียนใช้ประกอบการเรียนการสอน ประกอบด้วยเนื้อหาสาระและกิจกรรมการเรียนการสอนตามหลักสูตร

ขั้นตอนในการพัฒนาสื่อการเรียนการสอน

1. การปรับสื่อการเรียนการสอนที่มีอยู่แล้ว ท้องถิ่นควรจะได้ดำเนินการตามขั้นตอนต่อไปนี้

1.1 วิเคราะห์หลักสูตร ศึกษาวิเคราะห์จุดประสงค์ คำอธิบายรายวิชาและคาบเวลาเรียนที่ปรากฏอยู่ในหลักสูตรว่า รายวิชานั้นมีลักษณะสำคัญอย่างไร มุ่งให้ผู้เรียนรายวิชาเกิดความรู้ ทักษะ การปฏิบัติ เจตคติและค่านิยมอย่างไร มีขอบข่ายเนื้อหาเพียงใด และมีคาบเวลาเรียนเท่าไร เพื่อจะได้กำหนดสื่อการเรียนการสอนที่จะใช้อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ

1.2 สํารวจสื่อ เอกสารหรือหนังสือ สํารวจรวบรวมสื่อ เอกสาร หรือหนังสือที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวข้องกับจุดประสงค์และคำอธิบายรายวิชา จากแหล่งต่าง ๆ เช่น ร้านจำหน่ายหนังสือ ห้องสมุด ผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อนำมาศึกษาวิเคราะห์ความเหมาะสมสอดคล้องกับ หลักสูตร

1.3 วิเคราะห์สื่อเอกสารหรือหนังสือ วิเคราะห์สื่อเอกสารหรือ หนังสือที่สำรวจได้ตามข้อ 1.2 เพื่อพิจารณาว่าจะสามารถนำมาใช้ประกอบการเรียนการสอน ตามหลักสูตรได้หรือไม่เพียงใด โดยใช้หลักเกณฑ์ต่อไปนี้

1.3.1 การสนองจุดประสงค์ของหลักสูตร

1. มีเนื้อหาตามที่ปรากฏในคำอธิบาย/คำอธิบาย รายวิชา
2. ส่งเสริมการพัฒนาทักษะ
3. ส่งเสริมการพัฒนาเจตคติและค่านิยม
4. ส่งเสริมการนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

1.3.2 ความเหมาะสมของเนื้อหา

1. ถูกต้องตามหลักวิชา
2. ไม่ล้าสมัย
3. เหมาะสมกับเวลาเรียน
4. สบายเหมาะสมกับระดับชั้น

1.3.3 ความเหมาะสมในการเสนอเนื้อหา

1. เรียงลำดับเนื้อหาดีไม่สับสน
2. อธิบายความชัดเจน เข้าใจง่าย
3. ใช้ตัวอย่างประกอบช่วยความเข้าใจได้ดี
4. ใช้ภาพประกอบ ตาราง แผนภูมิ ฯลฯ เพื่อช่วย ความเข้าใจอย่างเหมาะสม

1.3.4 การใช้ภาษา

1. ถูกต้องเหมาะสมตามหลักภาษา
2. กระชับรัด ไม่เยิ่นเย้อ หรือวกวน
3. ใช้ศัพท์และประโยคไม่ซับซ้อน เหมาะกับระดับชั้น

1.3.5 กิจกรรมเสนอแนะ

1. มีคำถามหรือกิจกรรมที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้รู้จัก
2. มีกิจกรรมส่งเสริมให้ผู้เรียนได้ฝึกปฏิบัติ
3. มีกิจกรรมส่งเสริมให้ผู้เรียนนำความรู้ไปใช้ใน
ชีวิตประจำวัน

2. การจัดทำสื่อการเรียนการสอนขั้นใหม่ มีขั้นตอนการดำเนินงานดังนี้

2.1 ขั้นเตรียมการ

1. วิเคราะห์จุดประสงค์ของหลักสูตร
 2. วิเคราะห์ขอบเขตของเนื้อหาสาระ
 3. พิจารณาคาบเวลาเรียน
 4. วิเคราะห์ความรู้ ความสามารถของผู้เรียน
- ข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์ข้างต้น จะเป็นพื้นฐานในการ

ดำเนินงานในขั้นต่อ ๆ ไป

2.2 ขั้นวางแผน

1. กำหนดจุดประสงค์ของสื่อฯ
2. กำหนดขอบเขต/หัวข้อของเนื้อหาสาระ
3. ทำเค้าโครงสร้าง (outline) ของสื่อฯ
4. กำหนดแนวทางการเสนอเนื้อหาสาระ
5. เตรียมการเกี่ยวกับข้อมูลและแหล่งข้อมูลที่จะต้องดำเนินการ

สร่างต้นฉบับ

2.3 ขั้นสร่างต้นฉบับสื่อฯ

1. ลงมือเขียนต้นฉบับครั้งที่ 1
2. ตรวจสอบต้นฉบับครั้งที่ 1 และปรับปรุง
3. ตรวจสอบต้นฉบับครั้งที่ 2 และปรับปรุง

2.4 ขั้นทดลองใช้ต้นฉบับ

1. ทดลองใช้ต้นฉบับกับตัวแทนผู้เรียน 1 คน หรือหลายคน
2. ทดลองใช้ต้นฉบับกับกลุ่มตัวแทนผู้เรียนตามสภาพการเรียน

แล้วปรับปรุง

การสอน แล้วปรับปรุง

2.5 จัดทำต้นฉบับสมบูรณ์ ถ้าเป็นหนังสือเรียนและแบบฝึกหัด จะต้องได้รับอนุญาตจาก ศษ. หรือผู้ที่ได้รับมอบหมาย

2.6 ในการจัดทำสื่อการเรียนเพิ่มเติม ให้ใช้เกณฑ์ต่อไปนี้ประกอบการพิจารณาจัดทำ คือ

1. สอดคล้องกับจุดประสงค์และคำอธิบายรายวิชา
2. ถูกต้องตามหลักวิชาและมีเนื้อหาเป็นปัจจุบัน
3. เสนอเนื้อหาเป็นไปตามลำดับขั้นตอนของการเรียนรู้
4. เนื้อหาเหมาะสมกับเวลาเรียน
5. เนื้อหาที่มีความยากง่ายเหมาะสมกับระดับชั้น
6. เนื้อหาไม่ลบหลู่สถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ไม่ขัดต่อหลักการปกครองระบอบประชาธิปไตย ไม่ขัดต่อหลักศีลธรรมอันดี และไม่ขัดต่อความมั่นคงของชาติ
7. เนื้อหาสอดคล้องกับลักษณะของเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในท้องถิ่น
8. ใช้ภาษาถูกต้อง ชัดเจน สละสลวย เป็นแบบอย่างได้
9. ความเหมาะสมของภาพประกอบ แผนภูมิ แผนที่ ฯลฯ

หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533)

หลักสูตรประถมศึกษาได้ระบุ หลักการ จุดหมาย โครงสร้าง เวลาเรียน การวัดผล การประเมินผล และติดตามผล ไว้ดังนี้

หลักการ หลักสูตรศึกษามีหลักการสำคัญ ดังนี้

1. เป็นการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อปวงชน
2. เป็นการศึกษาที่มุ่งให้ผู้เรียนนำประสบการณ์ที่ได้จากการเรียนไปใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต
3. เป็นการศึกษาที่มุ่งสร้างเอกภาพของชาติ โดยมีเป้าหมายหลักร่วมกัน แต่ให้ท้องถิ่นมีโอกาสพัฒนาหลักสูตรบางส่วนให้เหมาะสมกับสภาพและความต้องการได้

จุดหมาย

การศึกษาระดับประถมศึกษาเป็นการศึกษาขั้นพื้นฐานที่มุ่งพัฒนาผู้เรียนให้สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตให้พร้อมที่จะทำประโยชน์ให้กับสังคม ตามบทบาทและหน้าที่ของคนในฐานะพลเมืองดี ตามระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข โดยให้ผู้เรียนมีความรู้ และทักษะพื้นฐานในการดำรงชีวิต ทนต่อการเปลี่ยนแปลง มีสุขภาพสมบูรณ์ทั้งร่างกายและจิตใจ ทำงานเป็น และครองชีวิตอย่างสงบสุข

ในการจัดการศึกษาตามหลักสูตรนี้ จะต้องมุ่งปลูกฝังให้ผู้เรียนมีคุณลักษณะดังต่อไปนี้

1. มีทักษะพื้นฐานในการเรียนรู้ คงสภาพอ่านออกเขียนได้และคิดคำนวณได้
2. มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับตนเอง ธรรมชาติแวดล้อมและการเปลี่ยนแปลงของสังคม
3. สามารถปฏิบัติตนในการรักษาสุขภาพอนามัยของตนเองและครอบครัว
4. สามารถวิเคราะห์สาเหตุและเสนอแนวทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับตนเอง และครอบครัวได้อย่างมีเหตุผลด้วยทักษะกระบวนการทางวิทยาศาสตร์
5. มีความภูมิใจในความเป็นคนไทย มีนิสัยไม่เห็นแก่ตัว ไม่เอาเปรียบผู้อื่น และอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข
6. มีนิสัยรักการอ่าน และใฝ่หาความรู้อยู่เสมอ
7. มีความรู้และทักษะพื้นฐานในการทำงาน มีนิสัยรักการทำงาน และสามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้
8. มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพและการเปลี่ยนแปลงของสังคมในบ้านและชุมชน สามารถปฏิบัติตนตามบทบาทและหน้าที่ในฐานะสมาชิกที่ดีของบ้านและชุมชน ตลอดจนอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม ศิลปะ วัฒนธรรมในชุมชนรอบ ๆ บ้าน

โครงสร้าง

มวลประสบการณ์ที่จัดให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ มี 5 กลุ่ม ดังนี้

- กลุ่มที่ 1 กลุ่มทักษะที่เป็นเครื่องมือการเรียนรู้ ประกอบด้วย ภาษาไทย และคณิตศาสตร์
- กลุ่มที่ 2 กลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ว่าด้วยกระบวนการแก้ไขปัญหของชีวิตและสังคม โดยเน้นทักษะกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ เพื่อความดำรงอยู่และการดำเนินชีวิตที่ดี

- กลุ่มที่ 3 กลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย ว่าด้วยกิจกรรมที่เกี่ยวกับการสร้างเสริมนิสัย
ค่านิยม เจตคติ และพฤติกรรม เพื่อนำไปสู่การมีบุคลิกภาพที่ดี
- กลุ่มที่ 4 กลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ ว่าด้วยประสบการณ์ทั่วไปในการทำงาน และ
ความรู้พื้นฐานในการประกอบอาชีพ
- กลุ่มที่ 5 กลุ่มประสบการณ์ชีวิต ว่าด้วยกิจกรรมตามความสนใจของผู้เรียน
สำหรับกลุ่มประสบการณ์พิเศษ ในชั้น ป.5-6 โรงเรียนอาจเลือกจัดกิจกรรมเพื่อ
เสริมสร้างความรู้และทักษะ ในกลุ่มประสบการณ์ทั้ง 4 หรือเลือกจัดกิจกรรมอื่น ๆ ตามความสนใจ
ของผู้เรียน

เวลาเรียน

ตลอดหลักสูตรประถมศึกษา ใช้เวลาเรียนประมาณ 6 ปี แต่แต่ละปีการศึกษาควรมีเวลา
เรียนไม่น้อยกว่า 40 สัปดาห์ ในหนึ่งสัปดาห์ต้องมีเวลาเรียนไม่น้อยกว่า 25 ชั่วโมง หรือ 75
คาบ ซึ่งกำหนดให้คาบละ 20 นาที ทั้งนี้เมื่อรวมแล้วต้องไม่ต่ำกว่า 200 วัน และไม่ต่ำกว่า
1,000 ชั่วโมง และสำหรับชั้น ป.5-6 นั้น ให้เพิ่มเวลาในการจัดกิจกรรมตามความสนใจของ
ผู้เรียนในกลุ่มประสบการณ์พิเศษไม่ต่ำกว่า 200 ชั่วโมง

การวัดผล การประเมินผล และการติดตามผล

การวัดผลและประเมินผล ตลอดจนการติดตามผลเพื่อพัฒนาการเรียนการสอน และ
การจัดให้ผู้เรียนได้เรียนหรือเล่นนันทนาการหรือปลาซิป ตามความสามารถของผู้เรียนให้เป็น
หน้าที่ของผู้บริหารโรงเรียนและครูผู้สอนทดสอบเป็นระยะ และ/หรือทดสอบเมื่อจบแต่ละบทเรียน
ตามลักษณะการจัดประสบการณ์และเนื้อหาวิชา ทั้งนี้เป็นไปตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ
ว่าด้วยการประเมินผลการเรียน (กรมวิชาการ, 2533)

ความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้าน

จากการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านพบว่า มีผู้ให้ความหมายคำว่า "ภูมิปัญญา
ชาวบ้าน" ไว้ต่าง ๆ กันดังนี้

วิชิต นันทสุวรรณ (2528) ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง แก่นหลักของการมองชีวิต
การใช้ชีวิตอย่างมีความสุข ซึ่งมีความหมายทั้งในแง่ของปัจเจกบุคคล และในแง่ของสังคมหมู่บ้าน

เสน่ห์ จามริก (2529) เรื่องภูมิปัญญาไทยนั้น ไม่ใช่เรื่องชาตินิยม ไม่ใช่กลับไปหาอดีต แต่หมายถึงการแสวงหามิติที่ก้าวหน้ากว่า โดยศึกษาประสบการณ์จากประวัติศาสตร์ด้วยคำว่า "ภูมิปัญญาไทย" นั้น ด้านหนึ่งนอกจากจะเป็นเรื่องของพันธุกรรมเดิมแล้ว ยังหมายถึงศักยภาพในการประสานความรู้ใหม่ ๆ มาใช้ประโยชน์ด้วย ซึ่งเอื้อให้เกิดทางเลือกใหม่ที่มีลักษณะสากล และลักษณะเฉพาะของเราเอง

เสรี พงษ์พิศ (2529) ปัญญาหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นก็เรียกหมายถึง พื้นเพรากฐานของความรู้ของชาวบ้าน

ประเวศ วะสี (2530) ภูมิปัญญาชาวบ้าน เกิดจากการสะสม การเรียนรู้มาเป็นระยะเวลาชานาน มีลักษณะเชื่อมโยงกันไปหมดในทุกสาขาวิชา ไม่แยกเป็นวิชา ๆ แบบที่เราเรียน ฉะนั้นวิชาเกี่ยวกับเศรษฐกิจอาชีพ ความเป็นอยู่เกี่ยวกับการใช้ง่ายกับการศึกษาวัฒนธรรมมันจะผสมกลมกลืนเชื่อมโยงกันไปหมด

ธวัช ปุณโณทก (2531) ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรอบรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้ และมีประสบการณ์สืบทอดกันมาทั้งทางตรงคือ ประสบการณ์ด้วยตนเอง หรือทางอ้อมซึ่งเรียนรู้จาก ผู้ใหญ่หรือความรู้ที่สืบทอดกันมา

กุลวิตรา กังคานนท์ (2531) ภูมิปัญญาไทยนั้นด้านหนึ่งนอกจากจะเป็น เรื่องของพันธุกรรมแล้ว ยังหมายถึงศักยภาพในการประสานความรู้ใหม่ มาใช้ประโยชน์ด้วย ซึ่งเอื้อให้เกิดทางเลือกใหม่ที่มีลักษณะสากลและลักษณะเฉพาะของเราเอง

เอนก นาคะบุตร (2531) ภูมิปัญญานี้มันเกิดมาจากการสะสมเรียนรู้มาเป็นระยะเวลา นาน มันเชื่อมโยงกันไปหมด ไม่แยกจากกันเป็นวิชาอย่างที่เรารเรียน ภูมิปัญญาชาวบ้านต่างจาก องค์ความรู้ตรงที่เรามีหนังสือ ทฤษฎี ความรู้มากมายอ้างอิงได้ ภูมิปัญญาชาวบ้านผ่านขั้นตอน 3 อย่าง คือ ปรัชญา ปฏิบัติ และปฏิบัติ

รัตนะ บัวสนธิ์ (2531) ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้านก็คือ กระบวนการปรับเปลี่ยนแบบแผนการดำเนินชีวิตของบุคคล ซึ่งอยู่ในท้องถิ่น โดยสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างสงบสุข สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนไปในแต่ละยุคสมัยนั่นเอง

สมเกียรติ พงษ์ไพบูลย์ (2531) ภูมิปัญญาชาวบ้าน ศัพท์นี้การกำเนิดของมันชัดเจน มีความมุ่งหมายที่จะใช้วัฒนธรรมของตนเองได้กระแสนี้ให้พ้นการครอบงำ เป็นอิสระและสร้างสรรค์ หากทำสำเร็จแล้วมีการสร้างตาข่ายโยงใยภูมิปัญญาาระหว่างกัน ชุมชนหมู่บ้านก็จะมีอำนาจ เป็นพลังสำคัญพลังหนึ่งที่จะผลักดันให้สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงสู่สันติสุขในที่สุด

ปรีชา อุตระกุล (อ้างถึงใน กุลวิตรา กังคานนท์, 2531) ภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่สั่งสมกันมาต่อคิด และเป็นเรื่องของการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากิน และวิถีกรรมต่าง ๆ ทุกอย่าง เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านี้ เป้าหมายก็คือเพื่อให้เกิดความสงบสุขทั้งในส่วนที่เป็นชุมชน หมู่บ้านและในส่วนที่เป็นตัวปัจเจกชนของชาวบ้านเอง ถ้าหากเกิดปัญหาทางด้านความไม่สมดุลกันขึ้นก็จะก่อให้เกิดความไม่สงบสุข เกิดปัญหาในหมู่บ้านและในชุมชน

สุจารี จันทรสุข (2531) ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง วิถีการปฏิบัติซึ่งชาวบ้านได้มาจากประสบการณ์ แนวทางแก้ปัญหาแต่ละเรื่อง แต่ละประสบการณ์ แต่ละสภาพแวดล้อม ซึ่งจะมีเงื่อนไขปัจจัยเฉพาะแตกต่างกันไป

สามารถ จันทรสุรย์ (2533) ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เอง ที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้างทั้งลึกที่ชาวบ้านสามารถคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างสมสมัย

ชลธิรา สัตยาวัฒนา (2534) ภูมิปัญญาเป็นผลึกขององค์ความรู้ที่มีกระบวนการสั่งสมสืบทอดกันกรองกันมาชยาวนาน มีที่มาหลากหลายไร้เอกภาพ แต่ก็ได้ประสมประสานกันจนเป็นเหลี่ยมมนที่จรัสแสง คงทนและทำทนายตลอดกาลเวลา ความรู้ว่าจะมีได้เป็นเอกภาพ (Unity) แต่ภูมิปัญญาจัดว่าเป็นเอกลักษณ์ (Identity)

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2534) ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความสามารถในการแก้ปัญหาของชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาของชุมชน ปัญหาในการดำรงชีวิตและปัญหาในการประกอบอาชีพ โดยที่ปราชญ์ชาวบ้านเหล่านี้ได้มีกระบวนการวิเคราะห์และสั่งสมประสบการณ์มาเป็นเวลานาน เป็นที่ยอมรับนับถือของคนทั่วไป

จากการสัมมนาของนิสิตภาควิชาประถมศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2534) เรื่อง "ภูมิปัญญาท้องถิ่นช่วยพัฒนาการประถมศึกษาได้อย่างไร" ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นคือ กระบวนการปรับเปลี่ยนแบบแผนการดำเนินชีวิตของบุคคลซึ่งอยู่ในท้องถิ่น ให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างสงบสุขหรือสามารถแก้ปัญหาการดำเนินชีวิตของตนให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนไปแต่ละยุคสมัย

จากการสัมมนาของนิสิตภาควิชาบริหารการศึกษา สาขานิติศาสตร์ศึกษาและพัฒนาหลักสูตร คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2534) เรื่อง "ภูมิปัญญาชาวบ้านมิติจรัสแสงต่อการจัดการเรียนการสอนระดับประถมศึกษา" ได้สรุปความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง องค์ความรู้ของชาวบ้านหรือทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดขึ้น ทำขึ้น จากสติปัญญาและความสามารถของชาวบ้าน

เอง เพื่อใช้ในการแก้ปัญหาหรือดำเนินชีวิตได้อย่างเหมาะสมกับสมัย โดยมีกระบวนการสั่งสมสืบทอด และกลั่นกรองกันมาช้านาน และมีการประสมประสานกันจนเป็นแหล่อมมณีที่จรัสแสงคงทนและทำทาส ต่อกาลเวลา

สรุปได้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง มวลความรู้และมวลประสบการณ์ของชาวบ้านที่ใช้ในการดำเนินชีวิตให้เป็นสุข โดยได้รับการถ่ายทอด สั่งสมกันมาผ่านกระบวนการพัฒนาให้สอดคล้องกับกาลสมัย

สภาพทั่วไปของภูมิปัญญาชาวบ้านในปัจจุบัน

สรุปผลจากการสัมมนาเรื่อง "ภูมิปัญญาชาวบ้านมิติจรัสแสงต่อการจัดการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษา" ของนิสิตภาควิชาบริหารการศึกษา สาขาวิชาศึกษาศาสตร์และพัฒนาศาสตร์ รุ่นที่ 28 คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งผู้วิจัยเป็นสมาชิกในกลุ่มสัมมนา ได้จำแนกสภาพของภูมิปัญญาชาวบ้านตามแนวทางของการศึกษา โดยจัดสำรวจความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้าน ได้จัดกลุ่มภูมิปัญญาชาวบ้านเป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1 เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคติ ความคิด ความเชื่อ และหลักการที่เป็นพื้นฐานขององค์แห่งความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมถ่ายทอดกันมา

กลุ่มที่ 2 เป็นเรื่องของศิลปะ วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณี

กลุ่มที่ 3 เป็นเรื่องของการประกอบอาชีพในแต่ละท้องถิ่นที่ได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับสมัย

กลุ่มที่ 4 เป็นเรื่องของแนวความคิด หลักปฏิบัติ และเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ชาวบ้านนำมาใช้ในชุมชน ซึ่งเป็นอิทธิพลของความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

ภูมิปัญญาชาวบ้านทั้ง 4 กลุ่มนี้ จะปรากฏให้เห็นได้ในเรื่องของการประกอบอาชีพ ศิลปะ วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ และทางด้านการอบรมสั่งสอนถ่ายทอดให้ชนรุ่นหลัง ๆ ที่ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้

กลุ่มที่ 1 คติ ความคิด ความเชื่อ และหลักการที่เป็นพื้นฐานขององค์แห่งความรู้

คติ ความคิด และความเชื่อที่เป็นพื้นฐานขององค์แห่งความรู้ที่ปรากฏให้เห็นได้ในปัจจุบัน ได้แก่ การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ของแต่ละท้องถิ่น บ่อเกิดแห่งความเชื่อต่าง ๆ สืบเนื่องมาจากความเป็นอยู่ของชุมชนในอดีตนั้น ดำรงชีวิตด้วยการปลูกพืชไว้กินเอง เลี้ยงสัตว์ไว้กินและใช้งาน

ผสมผสานกับการหาผลผลิตต่าง ๆ ที่มีอยู่ในธรรมชาติมาใช้ประโยชน์เพื่อการยังชีพ ความรู้สึกผูกพันกับธรรมชาติ จึงมีมากกว่าชีวิตความเป็นอยู่ในปัจจุบัน ประกอบกับลัทธิทางศาสนา คือ ศาสนาพุทธ พราหมณ์ เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับตัวส จึงก่อให้เกิดความเชื่อแบบผี-พราหมณ์-พุทธ ขึ้นมา ซึ่งส่วนผสมของความเชื่อเหล่านี้จะมีส่วนไหนมากกว่ากันนั้นขึ้นอยู่กับพื้นฐานและพัฒนาการของชุมชนแต่ละแห่ง และแต่ละบุคคล

ความเชื่อแบบดั้งเดิมนั้นเกิดขึ้น สืบทอด และมีพัฒนาการมานานอันเป็นผลจากการพึ่งพาธรรมชาติ และการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน เป็นความเชื่อที่ให้คุณค่ากับธรรมชาติ และการให้ความเคารพแก่บรรพบุรุษในสิ่งที่บรรพบุรุษสั่งสมและถ่ายทอดไว้ให้ ดังจะพบได้ในชุมชนชนบทไทยในทุกภาคของประเทศไทย เช่น ชุมชนภูเขาย่อมมีความเชื่อในเรื่องของผีป่า เจ้าป่า เทพารักษ์ ผู้ที่อยู่ตามพื้นราบ ก็มีความเชื่อในเรื่องของพระภูมิเจ้าที่ พระภูมินา การสู้วัว การให้ความเคารพแก่แม่โพสพ ผู้ที่อยู่ตามแม่น้ำ ริมทะเล มักจะเชื่อในเรื่องของแม่ย่านางเรือ เป็นต้น นอกจากนี้ ได้แก่ การไหว้ครู ครอบครู บูชาครู การตั้งศาลประกอบพิธีบวงสรวงต่าง ๆ ดังวงจรชีวิตในรอบปีของชาวบ้านในชนบทไทยดังนี้ (สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์, 2533)

เดือน	กิจกรรมทางสังคมและความเชื่อ	กิจกรรมทางการผลิต
เดือนอ้าย	นิมนต์พระเข้าปริวาสกรรม ถวายผ้าห่ม	ทำปลาแดก เกี้ยวข้าวหนัก ทำลาน
เดือนยี่	กินหนาว เล่นว่าว ทำบุญลาน	นวดข้าว
เดือนสาม	ทำบุญคุณลาน พระเทพเรื่องแม่โพสพ	ฟาดข้าว ขนข้าวเปลือกขึ้นสู่ กีบ
เดือนสี่	สู้วัวสู้ช้าง ทำขวัญฮุ้ง พิธีเลี้ยงผีตาฮัก	พิน กีบหลัว (ไม้ไผ่แห้ง) เผาถ่าน
เดือนห้า	หนุ่มเกี้ยวสาวตามลงช่วง	ลงช่วงขึ้นผ้าส ทอผ้า ซ่อมแซม
เดือนหก	บุญพระเวส บุญแจกข้าว กีบดอกไม้	บ้านเรือน
เดือนเจ็ด	ถวายพระ บุญข้าวจี (เพ็ญเดือนสาม)	
เดือนห้า	สงกรานต์ สรงน้ำพระ ก่อเจดีย์ทราย	เกี่ยวหญ้าเตรียมสร้างหำงนา
เดือนหก	บุญบั้งไฟ บุญวิสาขบูชา	เตรียมคราด เตรียมไถ เตรียม
เดือนเจ็ด	ทำบุญเบิกบ้าน เลี้ยงผีปู่ตา เลี้ยงผีตาฮัก	หว่านกล้า
เดือนแปด	เลี้ยงผีมหะเทศักต์หลักเมือง แห่งนางแมว	หว่านกล้า ไถนา
เดือนเก้า	เตรียมเข้านาครบครทลาน	

เดือน	กิจกรรมทางสังคมและความเชื่อ	กิจกรรมทางการผลิต
เดือนแปด	เข้าพรรษา หล่อเทียน ถวายผ้าอาบน้ำฝน	ไถนา ดำนา
เดือนเก้า	และธูปเทียน ฟังเทศน์ฟังธรรม สู่ขวัญควาย บุญข้าวประดับดิน (วันดับเดือนเก้า) ฟังเทศน์ ตลอดวันในวันดับ	ดูแลหญ้า ศีตรูพืช
เดือนสิบ	สารท บุญข้าวสาก (วันเพ็ญเดือนสิบ)	ดูแลน้ำ ศีตรูพืช
เดือนสิบเอ็ด	ถวายผ้าสบง วันเพ็ญฟังเทศน์ตลอดวัน ทำขวัญข้าวตั้งท้อง บุญออกพรรษา ตักบาตรเทโว (แรม 1 ค่ำ) กวนข้าวทิพย์ (เย็นขึ้น 14 ค่ำ) ปั้นฝ้ายตีนกาบูชาพญา กาเผือก ลอยกระทง ไหลเรือไฟ (วันเพ็ญเดือน 11)	ข้าวหนักตั้งท้อง เกษวข้าวเบา
เดือนสิบสอง	ลอยกระทง (ภาคกลาง) ทำบุญอุทิศ แก่ข้าวพันก้อน พิธีโชนครกโชนสาก	เกษวข้าวเบา

ในกรณีบุคคลที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านในกลุ่มนี้ ซึ่งนับได้ว่าเป็นปราชญ์ชาวบ้านที่เชื่อมโยงกิจกรรมภูมิปัญญาด้านความคิด ความเชื่อ นำมาสู่การพัฒนาชีวิตและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เช่น

พระอธิการทอง เตชะปัญโญ (วัดอู่ตะเภา บ้านหัวควาย ต.คูเต่า อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา) ผลงานคือ ธนาคารแห่งชีวิต หมายถึง การอยู่ร่วมกันอย่างปลอดภัย สมาชิกต่างมีอุดมการณ์ร่วมกันในการคิดช่วยเหลือกลุ่มมากกว่าจะเอาอะไรจากกลุ่ม มุ่งพัฒนาหมู่บ้านตามโครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง และการพัฒนาหมู่บ้านของท่านยึดหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นหลัก

พระครูมนัส นทีพิทักษ์ (วัดโพธาราม ต.ศรีถวน อ.แม่โจ้ จ.พะเยา) ผลงานคือ การประยุกต์พิธีกรรมทางศาสนาเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม คือ การจัดพิธีสืบประคานแม่น้ำและการจัดพิธีกรรมบวชต้นไม้

พระสมณิก นาโถ (เจ้าอาวาสวัดปลักไม้ลาย ต.ทุ่งขวาง อ.กำแพงแสน จ.นครปฐม)
ผลงานคือ การจัดตั้งป่าสมุนไพร่วัดปลักไม้ลาย เพื่อเป็นการอนุรักษ์ป่า และปลูกพืชพรรณไม้ที่มีคุณค่าทางสมุนไพร่

พระครูพิพิธประชานาค (หลวงพ่อนาน สุทธิสีโล) (วัดสามัคคี บ้านท่าสว่าง อ.เมือง จ.สุรินทร์) ผลงานคือ เป็นพระสงฆ์นักพัฒนา ผู้นำทางความคิดด้านธุรกิจชุมชน การประยุกต์ขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่นให้มีบทบาทรับใช้ชีวิตและชุมชน ใช้กิจกรรมทางธุรกิจชุมชน เช่น สหบาลข้าว สหกรณ์หมู่บ้าน และกองทุนสวัสดิการ เพื่อปลูกฝังฝึกอบรม คุณธรรม ความเสียสละ ซื่อสัตย์ ประหยัด และอดทน

พ่ออาจารย์บัวศรี ศรีสูง (บ้านคงเค็ง ต.ท่าสองคอน อ.เมือง จ.มหาสารคาม)
ผลงานคือ เป็นผู้นำทางความเชื่อ-ศาสนา และพิธีกรรมของชาวบ้าน จากความเชื่อถือศรัทธาทำให้เกิดธุรกิจชุมชน ธนาคารโคกระบือ-ธนาคารข้าว กลุ่มทอผ้า กลุ่มฌาปนกิจ และการพัฒนาแหล่งน้ำ

พระราชสีมาภรณ์ (วัดพรหมราช ต.ตุม อ.ปรางค์ชัย จ.นครราชสีมา) ผลงานคือ พระสงฆ์ผู้นำทางความคิดการอนุรักษ์และปรับปรุงสิ่งแวดล้อม การยกระดับคุณภาพชีวิตแบบอย่างแหล่งความเชื่อมั่น และภาคภูมิใจในศักยภาพของชุมชน

กลุ่มที่ 2 ศิลปะ วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณี

ศิลปะ วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณี จะเป็นตัวชี้ที่สำคัญต่อการแสดงออกถึงภูมิปัญญาของชุมชนต่อการดำเนินชีวิต มีท่านผู้รู้หลาย ๆ ท่านได้ให้ความหมายของคำว่า วัฒนธรรม ศิลปะ ศิลปกรรมพื้นบ้าน และประเพณี ดังนี้

ความหมายของคำว่า วัฒนธรรม ได้มีผู้ให้ความหมายของวัฒนธรรมไว้ดังนี้

พระยานุমানราชธน (2516) ได้ให้ความหมายไว้ว่า วัฒนธรรมคือ วิถีหรือการดำเนินแห่งชีวิตของชุมชนหมู่หนึ่ง ซึ่งอยู่ร่วมกันในที่หนึ่งหรือประเทศหนึ่งโดยเฉพาะ และเป็นสิ่งที่ทำให้ภายในใจเราในส่วนรวมคือ ประเทศชาติมีความเจริญ อยู่ดีกินดี

วัฒนธรรมของชาวไทยแห่งประเทศไทยคือ วิถีชีวิตของไทยในลักษณะที่รวมกัน ณ ที่หนึ่ง ถ้าแยกย่อยจากประเทศก็จะเป็นท้องถิ่น

สมชัย ใจดี และ ชรรong ศรีวิริยาภรณ์ (2528) ได้ให้ความหมายไว้ว่า วัฒนธรรมหมายถึง การดำเนินชีวิตของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งที่แสดงออกถึงความเจริญองงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียว ความก้าวหน้า และศีลธรรมของประชาชน

รัชนิกร เศรษฐ (2532) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมใน 3 ลักษณะ คือ ความหมายโดยทั่วไป หมายถึง ชนบทรรมนิยมประเพณี วิถีการ และผลงานที่สร้างสรรค์ต่าง ๆ ที่เป็นมรดกตกทอดกันมาในสังคมไทยทุกเรื่อง และไม่จำกัดว่าต้องมีกฎหมายกำหนดไว้หรือเป็นกิจกรรมที่ "เจริญ" ตามเกณฑ์ของชนชั้นปกครองของสังคมเท่านั้น แต่รวมถึงของชาวบ้านด้วย

ความหมายที่กว้างที่สุดในวิชามนุษยวิทยาและสังคมวิทยา หมายถึง แบบอย่างการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่เป็นกลุ่มสังคมหรือหมู่คณะ

ความหมายที่แคบที่สุด หมายถึง ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติและศีลธรรมอันดีของประชาชน

สุรเชษฐ์ เวชชพิทักษ์ (2533) ได้ให้ความหมายไว้ว่า วัฒนธรรม คือ วิถีชีวิตของกลุ่มชนที่มีการสืบทอดและพัฒนาต่อเนื่องกันมา และวัฒนธรรมชนบทไทยนั้นไม่สามารถพูดอย่างรวม ๆ ได้ เพราะคนที่อาศัยอยู่ในชนบทไทยมีมากมายหลายชาติพันธุ์ มีความเชื่อ ศาสนา ประเพณี และภาษาของตนโดยเฉพาะ และมีการสืบทอดกันมา

ความหมายของคำว่า ศิลปะ ศิลปกรรมพื้นบ้าน

สมชัย ใจดี และ สรรจง ศรีวิวิธาภรณ์ (2528) ได้ให้ความหมายของศิลปะไว้ว่า ศิลปะ หมายถึง สิ่งที่แสดงถึงวัฒนธรรมของชาติหนึ่ง ๆ ในลักษณะของการดำเนินชีวิตความเป็นอยู่ ประวัติศาสตร์ความเป็นมา วรรณคดี จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม ฯลฯ

วิโรจน์ ศรีสุโร (2530) ได้ให้ความหมายศิลปกรรมพื้นบ้านไว้ว่า ศิลปกรรมพื้นบ้าน หมายถึง ผลงานสำเร็จของชาวบ้านที่มีคุณค่าทางศิลปะพอสมควร ที่บ่งบอกถึงความเฉลียวฉลาดของช่างระดับพื้นบ้านที่สามารถแก้ปัญหาธรรมดา ๆ ให้ได้ดี มีลักษณะสมบูรณ์ สืบทอดกันมาหลายอายุ

ความหมายของคำว่า ประเพณี

พระยาอนุมานราชชน (2516) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ประเพณี หมายถึง ความประพฤติที่ชนหมู่หนึ่งในที่แห่งหนึ่งถือเป็นแบบแผนกันมาอย่างเดียวกันและสืบต่อมานาน

สมชัย ใจดี และ สรรจง ศรีวิวิธาภรณ์ (2528) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ประเพณี หมายถึง ความประพฤติที่คนส่วนใหญ่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นแบบอย่างเดียวกัน เป็นระเบียบแบบแผนที่เห็นว่าถูกต้อง หรือเป็นที่ยอมรับของคนส่วนใหญ่ และมีการปฏิบัติสืบต่อ ๆ กันมา

ปรีชา พิณทอง (2534) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ประเพณี หมายถึง ระเบียบแบบแผนของธรรมเนียมอันดีงาม ที่นักปราชญ์แต่ละประเทศ หรือแต่ละถิ่นได้บัญญัติแต่งตั้งไว้สำหรับประชาชน

ได้ประพฤติปฏิบัติตามจนเป็นสถาบันแล้วยึดถือปฏิบัติสืบ ๆ กันมา

ประเพณี เป็นลักษณะหนึ่งที่บอกถึงความประเพณีของคนในชุมชนหนึ่ง ๆ ถือเป็นแบบแผนปฏิบัติสืบต่อกันมานาน และเป็นที่ยอมรับของคนในกลุ่มนั้น ๆ ซึ่งสามารถจัดแบ่งเป็นประเภทต่าง ๆ ได้ดังนี้

1. จารีตประเพณี จะเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับศีลธรรมและสวัสดิภาพของคนส่วนรวม มีการบังคับให้ทำ

2. ขนบประเพณี จะมีลักษณะเป็นแบบแผนทั้งโดยตรงและโดยอ้อม คือ มีระเบียบกฎเกณฑ์ กำหนดไว้ชัดเจน และโดยการบอกเล่าสืบต่อกันมา

3. ธรรมเนียมประเพณี จะเป็นเรื่องธรรมดา ๆ เป็นสิ่งที่ปฏิบัติกันมาจนเกิดความเคยชิน

ประเพณีที่สำคัญที่คนทั่วไปรู้จักและถือปฏิบัติกันมาได้แก่

1. ประเพณีที่ทำกันทั่วไป เช่น สงกรานต์ ลอยกระทง
2. ประเพณีเนื่องกับพุทธศาสนา เช่น บวช เข้าพรรษา ออกพรรษา การสวดมนต์ ไหว้พระ ทอดกฐิน วันมาฆบูชา อาสาฬหบูชา ฝังลูกนิมิต ทอดผ้าป่า สลากภัต
3. ประเพณีสำหรับตัวบุคคล ได้แก่ การทำบุญวันเกิด โยนผมไฟ โยนจุก ขึ้นบ้านใหม่ แต่งงาน ฯลฯ

4. พิธีเบ็ดเตล็ดเฉพาะท้องถิ่น

ศิลปกรรมพื้นบ้าน จะเป็นลักษณะหนึ่งที่ปรากฏให้เห็นถึงความสำเร็จ ความเฉลียวฉลาดของคนกลุ่มหนึ่งหรือชาวบ้านที่สามารถแก้ปัญหาธรรมดา ๆ ให้คู่ดี มีลักษณะสมบูรณ์ และสืบทอดกันมาหลายอายุ และสามารถจำแนกเป็นประเภทต่าง ๆ ได้ดังนี้

1. งานถัก-สาน-ทอ
2. งานจักสาน
3. เครื่องปั้นดินเผา
4. งานแกะสลัก
5. งานโลหะ
6. งานก่อสร้าง
7. งานภาพเขียน

ตัวอย่างกิจกรรมและแหล่งของภูมิปัญญาประเภทนี้ ได้แก่

1. งานถัก สาน และทอ เช่น ปลูกกรดคอกัว-ควาย ใช้เส้นไหมมะพร้าว กระจเป่า
ย่านลิเภาภาคใต้ กระจเป่ากอบูล ปลูกมีดภาคเหนือ ใช้เส้นตาลมาถักเป็นอุปกรณ์ล้างไหมใน
งานทอผ้า

งานสาน เช่น กระจเป่าถือใบตาล (ศรีสะเกษ) เสื่อจูด (นราธิวาส) หมวด
ใบตาล (บุรีรัมย์) เสื่อต้นเตยป่า (กระบี่)

งานทอ เช่น ทอผ้า ที่ไม่มีโครง ที่ขนาดเล็ก ที่ธรรมดา ทอเสื่อ พิมพ์แบบธรรมดา
พิมพ์ปลา วัสดุที่ใช้ทอเสื่อได้แก่ กก ผือ รังกา จันทบูร

2. งานจักสาน แบ่งเป็นประเภทได้ดังนี้

1. อุปกรณ์จับสัตว์ ได้แก่ ข้อง ไซ ลอบ สุ่ม ตุ่ม ลัน กระชัง

2. อุปกรณ์อุปโภคบริโภค ได้แก่ กระจตข้าว ก่องข้าว ชั้นโตก ตะกร้า กระช
กระบุง กระดัง กระเชอ กระเป๋ย่น กระจาด ครุสีน้ำ เปลเด็ก

3. ส่วนประกอบสิ่งก่อสร้าง ได้แก่ ผานและฟาก ฮุ้งข้าว ภาชนะสาน กุบแก้วย่น

3. เครื่องปั้นดินเผา ได้แก่

บ้านซุ่มช้าง อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย

บ้านท่าซ่อง-เหล็ก อำเภวาริน จังหวัดอุบลราชธานี

บ้านเหมืองกง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่

โรงเครื่องปั้น ซอยเจดีย์ปล่อง อำเภอเมือง อำเภอเชียงใหม่

ปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี

หม้อดิน จังหวัดปทุมธานี

หม้อดินเผา คลองตะเคียน จังหวัดอุษุธร

บ้านสั้งหม้อ จังหวัดสงขลา

โรงหม้อไห บ้านโรงอ่าง จังหวัดปัตตานี

บ้านด่านแก้วย่น จังหวัดนครราชสีมา

4. งานแกะสลัก ได้แก่

1. งานกระดาศ

2. งานผ้าและงานวัสดุอ่อนนุ่ม

3. งานไม้ เช่น ค้ำกระบวย ที่ห้อยคอกัว-ควาย แกะสลักประกอบสถานพาทนะ

แกะสลักไม้ประกอบสถาปัตยกรรม แกะสลักไม้ในงานของพุทธศาสนา

4. งานสลักอิฐหรือหิน

5. งานโลหะ ได้แก่ การปั้นรูปด้วยการตี การหล่อ

6. การก่อสร้าง ได้แก่ บ้านที่อยู่อาศัย อาคารทางศาสนา เช่น วัด โบสถ์ หรือวิหาร
อาคารสาธารณะ

7. ภาพเขียน ได้แก่ วัดกุมินทร์ (น่าน) วัดหน้าพระธาตุ (บ้านตะคุ ปักธงชัย นครราชสีมา) และภาพเขียนบนผนัง ก่ออิฐถือปูน บนไม้ในที่ต่าง ๆ

ตัวอย่างลักษณะวัฒนธรรม ประเพณี และศิลปะที่เป็นเอกลักษณ์ของเฉพาะท้องถิ่นแต่ละภาค
ภาคกลาง ได้แก่

1. การทำกลองที่บ้านปากน้ำ จังหวัดอ่างทอง
2. การเจาะลูกบิดแบบโบราณของหมู่บ้านจรเข้สามพัน อำเภอลำลูกกา จังหวัดสุพรรณบุรี
3. การทำเครื่องปั้นดินเผาที่บ้านแปง อำเภอบางบาล จังหวัดลพบุรี
4. หม้อดินเผา คลองตะเคียน จังหวัดอยุธยา
5. หม้อดิน จังหวัดปทุมธานี
6. เพลงพื้นบ้านภาคกลาง
7. การทำโองมังกกร จังหวัดราชบุรี
8. งานแข่งเรือยาว วัดป่าโมก จังหวัดอ่างทอง

ภาคเหนือ ได้แก่

1. บ้านของชนเผ่าถิ่น ได้แก่ บ้านแจลง ตำบลลูกคา อำเภอบัว จังหวัดน่าน หมู่บ้าน
ไทยลื้อ อำเภอเชียงคำ และเชียงม่วน จังหวัดพะเยา
2. เครื่องปั้นดินเผา
3. การทอผ้าพื้นเมืองที่บ้านคูใต้ อำเภอเมือง จังหวัดน่าน
4. บ้านทำร่มบ่อสร้าง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่
5. การทำครกหินและไม้ หมู่บ้านจิว ตำบลบ้านด่อน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย
6. เครื่องสังคโลก อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่
7. ลำโพงหมื่นตันที่หนองช้างคืน อำเภอป่าแหว จังหวัดลำพูน

ภาคอีสาน ได้แก่

1. เพลงพื้นบ้านพื้นเมืองของชาวอีสาน
2. เทคนิคการปั้นหม้อที่บ้านคำอ้อ อำเภอหนองหาร จังหวัดอุดรธานี
3. การทำเครื่องปั้นดินเผาที่ด่านเกวียน จังหวัดนครราชสีมา
4. การทำเครื่องมือเครื่องใช้โลหะ (สำริดและทองเหลือง) ของหมู่บ้านปะอาว

อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี

5. การทอผ้าไหมที่บ้านหนองเชียงซุษ ตำบลป่าหวายหนึ่ง อำเภอบ้านฝาง จังหวัดขอนแก่น
6. การสลักบนแผ่นหนัง (คน)
7. ฟ้อนภูไท อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม
8. ประเพณีการผูกเสี่ยว จังหวัดขอนแก่น

ภาคใต้ ได้แก่

1. เรือกอลและของชุมชนชาวน้ำ (เล)
2. เครื่องจักสานภาคใต้ตอนล่าง
3. บ้านเรือนคนไทยมุสลิมในเขต 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้
4. เครื่องปั้นดินเผา บ้านสั้ทั้งหมด จังหวัดสงขลา
5. โรงหม้อไ้ บ้านโรงอ่าง จังหวัดปัตตานี

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนั้นพอที่จะสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านศิลปะ วัฒนธรรม และ ประเพณี หมายถึง ผลงานหรือกิจกรรมที่เกิดจากความคิดของชาวบ้านที่แสดงให้เห็นถึง คุณค่าแห่ง การดำเนินชีวิต วิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อ ๆ กันมาเฉพาะกลุ่มชนหรือท้องถิ่น นั้น ๆ ซึ่งเป็นการแสดงถึงความเจริญงอกงาม และความเป็นระเบียบเรียบร้อยของกลุ่มชน หรือ ท้องถิ่นนั้น ๆ

กลุ่มที่ 3 การประกอบอาชีพในท้องถิ่น

ในอดีตนั้นวิถีชีวิตคนไทยมีความเป็นอยู่และดำเนินชีวิตโดยอาศัยธรรมชาติ มีอาชีพเกษตรกรรม เช่น เพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ ปลูกพืชสมุนไพร ในการประกอบอาชีพนั้นเป็นการทำเพื่อให้มีอยู่มีกินมากกว่าที่จะทำเพื่อความมั่งมี ความร่ำรวย จึงไม่จำเป็นต้องอาศัยปัจจัยจากภายนอกมาเป็นตัวกำหนด และมามีอิทธิพลในการผลิตนั้น เช่น การเพาะปลูกข้าว พืชต่าง ๆ จะกระทำให้พอกินในครอบครัว การผลิตเครื่องใช้ต่าง ๆ ก็จะทำเพื่อใช้ในประโยชน์นั้น ๆ ไม่ได้ทำขายในระบบธุรกิจ จึงจะเห็นว่าวิถีชีวิตของคนไทยในสมัยก่อนนั้นสงบ และมีความสุขตามอัตภาพ นั้นอาจจะเป็นเพราะได้รับอิทธิพลของศาสนาที่สอนให้มีความพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ให้รู้จักสันโดษ

แต่ในปัจจุบันการดำเนินชีวิตของคนไทยเริ่มเปลี่ยนไปมาก ผกผันไปตามสภาพแวดล้อมของสังคมจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น ความสมดุลของธรรมชาติเริ่มถูกทำลายลงเพื่อเพิ่มพื้นที่ในการผลิตให้มีจำนวนเพียงพอกับความต้องการของตลาด เนื่องจากรัฐมีแผนพัฒนาประเทศจากประเทศเกษตรกรรมเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ มีการจัดระบบการผลิตที่แตกต่างไปจากเดิม เช่น มีการปลูกพืชเดี่ยว ๆ เป็นจำนวนมาก เพื่อป้อนโรงงานอุตสาหกรรม มีการใช้ปฐุวิทยาศาสตร์ ข่าฆ่าแมลง เครื่องใช้ เครื่องมือจักรกลต่าง ๆ การกระทำเช่นนี้ไม่คำนึงถึงความสมดุลทางธรรมชาติเลย นอกจากจะเร่งผลิตให้ทันต่อความต้องการของตลาด นอกจากนั้นสินค้าอุปโภคบริโภคความสะดวกสบายต่าง ๆ ได้เข้ามามีบทบาทกับวิถีชีวิตคนไทยมากขึ้น ผลิตผลที่ผูกขาดกับระบบธุรกิจต้นทุนสูง ขายได้ในราคาต่ำ จึงเกิดสินค้าระบบเงินผ่อน มีหนี้สินล้นพ้นตัว เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเกิดความล้มละลายทางเศรษฐกิจในชนบทขึ้น เป็นเหตุให้ชาวบ้านอยู่ไม่ได้ ส่วนหนึ่งต้องเข้ามาหางานทำในเมือง ผู้หญิงรับจ้างเป็นคนใช้ เป็นกรรมกรในโรงงานอุตสาหกรรม เป็นโสเภณี หรือหญิงบริการ ผู้ชายเป็นกรรมกรก่อสร้าง ชั๊บแท็กซี่ คนงานในโรงงานอุตสาหกรรม เป็นกรรมกรในไร่่อ้อส กรีดยาง ลูกรเรือประมง เด็กปั้ม ไปทำงานต่างประเทศในตะวันออกกลาง ในสิงคโปร์ เป็นต้น เหลือไว้แต่คนเฒ่าคนแก่ และเด็กเล็กในหมู่บ้านให้หมดความหวังในการพึ่งตนเอง ในขณะที่พ่อค้า นักอุตสาหกรรม และคนชั้นกลางที่ร่ำรวยขึ้น ซึ่งในประเด็นนี้ทั้งนายแพทย์ประเวศ วะสี และ ดร.เอกวิทย์ ๗ กลาง เลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ เห็นพ้องต้องกันว่า นอกจากชนบทไทย (ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศ) จะล้มละลายทางเศรษฐกิจแล้ว ยังเกิดการล้มละลายทางสังคมและทางวัฒนธรรมไปพร้อมกันด้วย

สืบเนื่องจากความล้มเหลวที่ผ่านมา ยังมีคนอีกกลุ่มหนึ่งที่เอาความล้มเหลวที่ผ่านมาเป็นบทเรียน และนำไปสู่นวนความคิดการพึ่งพาตนเอง และพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันในชนบท จึงเริ่มฟื้นฟู

ทรัพยากรในท้องถิ่นที่สูญเสียไปนั้นให้ปรับสภาพมีความอุดมสมบูรณ์ เช่น เติมด้วยพลังความคิด และ พลังกายที่มีอยู่ในการปรับตน ปรับการดำเนินชีวิตที่เคยถูกรอบงำจากสภาพสังคม พ่อค้าคนกลาง ระบบธุรกิจ ระบบโรงงาน กลับเข้าสู่การเกษตรที่อาศัยความสมดุลทางธรรมชาติซึ่งกันและกัน บุคคลกลุ่มนี้สามารถยืนหยัดและต่อสู้กับความล้มเหลวเหล่านี้มาได้อย่างภาคภูมิใจ ด้วยกำลังกาย กำลังปัญญา และการสั่งสมประสบการณ์ จากการผสมผสานแนวความคิดระหว่างระบบเกษตรแบบ ดั้งเดิม กับแบบใหม่ จนมีความผสมกลมกลืนได้อย่างเหมาะสม สามารถยืนหยัดอยู่ได้ด้วยการพึ่งพา ตนเอง ซึ่งนับว่าบุคคลเหล่านี้เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่สมควรได้รับการยกย่อง และนำแนวความคิด ความรู้ และประสบการณ์ไปถ่ายทอดและเผยแพร่ต่อไป

กรณีตัวอย่างภูมิปัญญาชาวบ้านกลุ่มนี้ ที่โดดเด่นมากได้แก่ ภูมิปัญญาด้านการเกษตร ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม (บ้านห้วยหิน ต.ลาดกระทิง อ.สนามชัยเขต จ.ฉะเชิงเทรา) ผลงานคือ การทำวนเกษตร

พ่อค้าเดื่อง ภาษี (บ้านโนนเขวา ต.คอนนงค์ อ.สตึก จ.บุรีรัมย์) ผลงานคือ ผู้นำ ด้านเกษตรธรรมชาติ หรือสวนหย่อมนาฟ้าง ทำนาโดยไม่ต้องไถ ไม่ใช้ปุ๋ยเคมี ไม่ใช้ยาปราบศัตรูพืช โดยให้ธรรมชาติ ทำหน้าที่ควบคุมเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

พ่ออาจารย์ทองดี นันทะ (บ้านตลาด ต.ก้านเหลือง อ.วางน้ำ อ.ขอนแก่น) ผลงานคือ การทำการเกษตรแบบพึ่งตนเองบนพื้นฐานวัฒนธรรมชุมชน

นายhren หมัดหลี่ (ประหรน) (บ้านบนดอน ต.เขาพระ อ.รัตนบุรี จ.สงขลา) ผลงานคือ การทำสวน โดยอาศัยหลักความรู้เรื่องสมุนไพร และการแพทย์แผนโบราณ นำความรู้ เรื่องธาตุ 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ มาเป็นเกณฑ์ในการเลือกพันธุ์ไม้ที่เกื้อกูลกันมาปลูกรวมในหลุม เดียวกัน

พ่อมหาอยู่ สุนทรชัย (บ้านตะแบก ต.สลักไถ่ อ.เมือง จ.สุรินทร์) ผลงานคือ เกษตรกรผู้นำด้านการเกษตรแบบผสมผสาน แบบพึ่งตนเอง

พ่อชาติ มาระแสง (บ้านกุดช้วย อ.หัวตะพาน จ.อุบลราชธานี) ผลงานคือ เกษตรกร ผู้นำด้านเกษตรแบบผสมผสาน

พ่อประคอง มนต์กระโทก (ต.พลับพลา อ.โชคชัย จ.นครราชสีมา) ผลงานคือ เกษตรกรผู้นำด้านการเกษตรแบบผสมผสาน เน้นหลักการพึ่งตนเอง

พ่อวิเชียร ยุตะวัน (บ้านหนองมันปลา ต.หนองคู อ.ลำปลายมาศ จ.บุรีรัมย์) ผลงานคือ เกษตรกรผู้นำด้านการเกษตรแบบผสมผสาน เน้นการปลูกพืชหมุนเวียนตลอดปี ทั้งพืชหลักและ

พืชเศรษฐกิจ พยายามปรับปรุงวิชาการสมัยใหม่ให้ผสมกลมกลืนกันแบบอย่างดั้งเดิมของท้องถิ่น

ผู้ใหญ่นาย สร้อยสระกลาง (บ้านสระคณฺ ๓.โคกสาม อ.ลำปลายมาศ จ.บุรีรัมย์) ผลงานคือ เป็นผู้นำท้องถิ่น นักพัฒนาชนบทแบบอย่างในการพึ่งตนเอง เข้มแข็งมาะอดทน ทำตนเป็นตัวอย่างสร้างผลงานด้านไร่นา สวนผสม ธุรกิจชุมชน ธนาคารข้าว กลุ่มทอผ้า การพัฒนาแหล่งน้ำ และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ การขยายเครือข่ายกว่า 10 หมู่บ้าน ในกลุ่มอีโต้น้อย

กลุ่มที่ 4 แนวความคิด หลักปฏิบัติ และเทคโนโลยีชาวบ้าน

เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจและสังคมของประเทศเริ่มเปลี่ยนจากสังคมเกษตรกรรมไปสู่สังคมอุตสาหกรรม ทำให้การดำเนินชีวิตค่อย ๆ เปลี่ยนจากสภาพพอกินไปสู่การประกอบอาชีพเพื่อหารายได้ให้มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น สามารถอยู่ในสังคมที่เปลี่ยนไปได้เป็นอย่างดี จึงได้เกิดการนำแนวความรู้และหลักการที่เคยปฏิบัติกันมานานมาผสมผสานกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ เพื่อนำมาใช้ในการเพิ่มผลผลิตหรือประกอบกิจกรรมในการดำเนินชีวิตในครอบครัวและชุมชน ซึ่งนับว่าบุคคลเหล่านี้เป็นภูมิปัญญาอีกกลุ่มหนึ่ง ที่มีความรู้ความสามารถที่พัฒนาตัวเองและช่วยเหลือต่อสังคม

กรณีตัวอย่างภูมิปัญญาชาวบ้านกลุ่มนี้ มักจะพบอยู่ในแต่ละท้องถิ่น ขึ้นอยู่กับกิจกรรมหรือผลงานว่าจะเป็นที่รู้จักกันทั่วไปหรือไม่ เช่น

การเลี้ยงปลาคุบในบ่อซีเมนต์ โดย นายสมบัติ เมืองมิล(อยู่บ้านเลขที่ 67 หมู่ที่ 3 ต.หาดอาสา อ.เมือง จ.ชัยนาท)มีวิธีการเลี้ยงในบ่อซีเมนต์ที่มีความสูง 2 ท่อ ใช้น้ำที่สะอาด จัดระบบการถ่ายเทน้ำ ให้อาหารปลาที่คิดสูตรขึ้นมาเอง เพื่อความประหยัด ให้อาหารวันละ 2 ครั้ง และเลี้ยงกลางแดด 100 เปอร์เซ็นต์ จะทำให้ปลาเจริญเติบโตมากขึ้น

นายวิเชียร อินทร์สืบ เป็นเกษตรกรนักคิดชาวบ้านกึ่ง(อ.ศรีมหาโพธิ์ จ.ปราจีนบุรี)ได้พยายามคิดค้นวิธีที่จะกรองน้ำให้ใส เพื่อเพาะฝักลูกปลาให้รอดตาย จากคิดหาวิธีกรองน้ำแบบธรรมชาติ โดยขุดท่อพักน้ำเป็นบ่อดินขนาดกว้างยาวใกล้เคียงกับสระน้ำใช้ตามบ้านในชนบททั่วไป ให้มันขยายพันธุ์จนแน่นบ่อ ซึ่งบ่อกรองน้ำแบบนี้ใช้ได้ทีเดียว หากน้ำที่สูบขึ้นมาจากแม่น้ำปราจีนบุรีขุ่นแบบปกติไม่ใช้ขุ่นแบบน้ำหลาก ต่อมาได้คิดสร้างเครื่องกรองน้ำราคาถูกขึ้นซึ่งสามารถใช้น้ำใสเพาะพันธุ์ปลาได้ทั้งปี

เครื่องนวดข้าว 101 แบบประหยัดใช้เท้าเหยียบหรือใช้มอเตอร์ไฟฟ้าด้วยราคาเพียง 2,000 บาท ช่วยทุ่นแรง ทุ่นเวลาได้มาก เครื่องนวดข้าวนี้คิดค้นโดยอาจารย์ วชิร โสระศรี วิทยาลัยร้อยเอ็ด จ.ร้อยเอ็ด เครื่องจักรนี้สามารถให้แรงงานคนโดยใช้เท้าเหยียบเหมือนจักร

เส้นผ้าให้ทรงล้อหมุน และใช้มืออื่นมัดข้าวเข้าไปให้กระทบที่ปุ่มเหล็กคั้งขอบทรงล้อ เมล็ดข้าวจะร่วงลงโดยง่ายมากไม่ใช้แรงคนกับอาจต่อมอเตอร์ไฟฟ้าให้หมุนสายพานได้

ศาสตราจารย์ เกษม ใจเที่ยง และ นายทองมี ศรีนิลดา (บ้านโนนเหมา ต.บางแคด อ.หนองบัวแดง จ.ชัยภูมิ) ผลงานคือ ผู้นำทางความคิดสร้างถาดล้นน้ำจากอ่างเก็บน้ำบนภูเขาลงมาใช้ปลูกพืชสวน-ไร่-ของชาวบ้าน

เอนก นาคะบุตร (2533) ได้วิเคราะห์กระแสภูมิปัญญาชาวบ้านที่เคลื่อนไหวในช่วง 4-5 ปีที่ผ่านมา โดยได้กล่าวว่าคุณภาพของสถาบันชุมชนต่าง ๆ พระ วัด ผู้นำอาวุโส เครือข่ายต่าง ๆ ที่ยังมีบทบาทอยู่ บุคลากรและสถาบันเหล่านี้มีบทบาททำให้สังคมชนบทยังไม่แตกสลายทางด้านจิตใจและทางวัฒนธรรมท้องถิ่น ระบบวัฒนธรรมชุมชนที่มีวัด พระ ความเชื่อถือทางศาสนา และที่เป็นองค์รวมของหมู่บ้านนับเป็นคำมหาศาล ที่เป็นหลักประกันของการพัฒนาคนทางด้านจิตวิญญาณ ความเป็นคนเป็นชุมชน เป็นประเทศที่มีศักดิ์ศรี มีอิสรภาพ มีอธิปไตย

กระแสภูมิปัญญาชาวบ้านอีสานต่อการคืนชนพึ่งตนเอง ได้มีรูปธรรมของบุคคลในความพยายามต่อกิจกรรมต่าง ๆ ของการประสานเชื่อมโยงในหมู่บ้านอีสานในหลายท้องถิ่น ซึ่งพอจะประเมินเป็นกระแสสำคัญ ๆ ในเรื่องที่มีสัมพันธ์กันได้ดังตารางต่อไปนี้

กระแสภูมิปัญญาชาวบ้านอีสานต่อการคืนชนพึ่งตนเอง

เนื้อหา	ทรัพยากรชาวบ้าน	ทิศทาง/ความคิดพื้นฐาน
1. การพัฒนาแนวพุทธวิถี - ลดขายหมู - ปฏิบัติสมาธิ - พัฒนาหมู่บ้าน	o พระนักพัฒนา o กลุ่มพระนักพัฒนา	o มุ่งเอาพุทธศาสนามาเป็นหัวใจของการพัฒนาคนและหมู่บ้าน "จิตใจ นำวิถี" o ประยุกต์พุทธวิถีต่าง ๆ มาใช้ในการพัฒนา
2. การพัฒนาเกษตรผสมผสาน ครบวงจรเพื่อการมีอาหารกิน มีใช้ เหลือขาย	o ปศุรักษ์ชนพื้นบ้าน o ผู้นำเกษตรกรพื้นบ้าน o นักเทคนิคเกษตรชาวบ้าน (ปลา, ดินไม้, สมุนไพร) o เทคโนโลยีและการประยุกต์ที่เหมาะสมต่าง ๆ ในรูป "HOLISTIC/INTERGRATED APPROACH" ทั้งด้านธรรม เทคนิคการเกษตร การผลิต การเกษตร การบริหารจัดการ ควบคู่กัน	o มุ่งปฏิรูปโครงสร้างสำคัญอย่างค่อยเป็นค่อยไปใน 4 ด้าน ที่สัมพันธ์เกื้อกูลกันคือ - โครงสร้างนิเวศ ดิน บ่อน้ำ - ระบบชุมชน แคนตัว "เถียงนา" - ระบบการผลิตครบวงจรที่เกื้อกูลกัน ลดการพึ่งพิงตลาด และลดต้นทุนการผลิตได้บางส่วน - เปลี่ยนเป้าหมายเพื่อขายมาเพื่อความสุขสงบของชีวิต

เนื้อหา	ทรัพยากรชาวบ้าน	ทิศทาง/ความคิดพื้นฐาน
3. การฟื้นฟูการรักษาพยาบาล การใช้สมุนไพร และหมอ พื้นบ้าน	<ul style="list-style-type: none"> o หมอธรรม o หมอสมุนไพร o หมอตำแย o หมอพื้นบ้านอื่น ๆ o เทคโนโลยีและสมุนไพร 	<ul style="list-style-type: none"> o การเชื่อมโยงการรักษาคนที่เน้นทั้งด้าน จิต-กาย-ชุมชน เข้าหากันเพื่อรักษาคนไข้ และป้องกัน o ลดการพึ่งพาระบบสมัยใหม่ที่ค่อนข้างแพงที่ ไปไม่ทั่วถึงและมีผลข้างเคียงทางลบ
4. การฟื้นตัวศึกษาประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมชุมชนอีสาน	<ul style="list-style-type: none"> o ผู้นำอาวุโส o พระอาวุโส o หมอธรรม o นักวิชาการท้องถิ่น 	<ul style="list-style-type: none"> o การเชื่อมโยงอดีตเพื่อเกิดการรู้จัก ตนเองของชาวอีสาน การเข้าสู่การ ค้นหาศักยภาพ ภูมิปัญญาของตนเอง ที่จะนำมาหาทางออกต่อวิกฤติปัญหา ข้างหน้า
5. การจัดตั้ง ขยาย กองทุน หมุนเวียนระดับหมู่บ้าน รูปแบบต่าง ๆ เพื่อ - แก้ปัญหาปากท้อง - แก้ปัญหาเศรษฐกิจ - แก้ปัญหาเศรษฐกิจ - อเนกประสงค์	<ul style="list-style-type: none"> o ผู้นำด้านบริหารกองทุน o คณะกรรมการกองทุน o คนขายของ นักบัญชีร้านค้า กองทุน o ทุนหมุนเวียนรูปแบบต่าง ๆ <ul style="list-style-type: none"> - ข้าว, กล้วย, ไข่ - เงินทุน - ร้านค้าของชำ 	<ul style="list-style-type: none"> o มุ่งสร้างสถาบันการเงินของชุมชน หรือ "ธนาคารชาวบ้าน" ที่ระบบ การบริหาร จัดการ ทุน กติกาโดย ชาวบ้านและเพื่อชาวบ้านสมาชิกเป็นหลัก o ลดภาระการเอาผิดเอาเปรียบระดับหนึ่ง และเป็นการสะสมทุนรองรับปัญหาเฉพาะหน้า หรือขึ้นพื้นฐานในหมู่บ้านจน หรือปานกลาง ได้บ้าง
6. การต่อประสานการเชื่อมโยง เวทีการเรียนรู้ ศึกษาดูงาน ระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้าน ที่เป็นตัวอย่างของความสำเร็ กันเอง ในนวนอนเกิดเป็น เครือข่ายระดับท้องถิ่น รูปแบบต่าง ๆ มากขึ้น	<ul style="list-style-type: none"> o เครือข่าย ปรารพหมู่บ้าน o เครือข่ายเกษตรผสมผสาน o เครือข่ายพระนักพัฒนา o เครือข่ายหมอสมุนไพร o เครือข่ายควนนักพัฒนา o เครือข่ายกองทุนหมุนเวียน o เครือข่ายธนาคารข้าว กลุ่ม เกษตรกร 	<ul style="list-style-type: none"> o เกิดมิติของการเรียนรู้ที่เน้นตัวอย่าง รูปธรรมจากชาวบ้านที่สำเร็จด้วยตนเอง ในรูป "มหาวิทยาลัยชาวบ้าน" o เป็นการเสริมการโยงใยและขยายผล นวนอนของการพัฒนา ที่มีประสิทธิภาพ และคล้องตัวกับการเคลื่อนไหวทางสังคม

จากสภาพภูมิปัญญาชาวบ้านดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปแนวคิดในการนำภูมิปัญญาชาวบ้านไปใช้พัฒนาหลักสูตรได้ 2 แนว คือ

1. โรงเรียนเป็นผู้นำกิจกรรมหรือเนื้อหาสาระที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านไปจัดการเรียนการสอนหรือพัฒนาหลักสูตรชั้นในโรงเรียน ให้เด็กได้เรียนรู้โดยคัดเลือกเนื้อหาหรือกิจกรรมให้สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น

2. โรงเรียนเชิญเจ้าของภูมิปัญญา ได้แก่ ปราชญ์ชาวบ้าน หรือปัญญาชนชาวบ้าน ช่างเทคนิคชาวบ้าน หรือช่างฝีมือชาวบ้าน เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรและจัดการเรียนการสอน

โดยทั้งนี้ การนำภูมิปัญญาชาวบ้านไปใช้จะต้องอยู่ในดุลยพินิจของโรงเรียนเกี่ยวกับด้านความเหมาะสมทั้งกิจกรรม เนื้อหาสาระ วัสดุของเด็กและมีการพัฒนาหลักสูตรให้สอดคล้องกับการนำมาใช้

สภาพของภูมิปัญญาชาวบ้านในจังหวัดอุบลราชธานี

สภาพของภูมิปัญญาชาวบ้านในปัจจุบันของจังหวัดอุบลราชธานี จากการสำรวจรวบรวมข้อมูล สามารถจำแนกเป็น 4 กลุ่ม ตามลักษณะดังกล่าวข้างต้น แต่เนื่องจากสภาพของภูมิปัญญาชาวบ้านในแต่ละกลุ่มมีลักษณะขอบเขตกว้าง ผู้วิจัยจึงสรุปสภาพของภูมิปัญญาชาวบ้านในแต่ละกลุ่มที่เห็นว่าน่าจะนำไปสู่การเรียนการสอน และพัฒนาหลักสูตรในระดับประถมศึกษาได้โดยจะระบุกิจกรรมของภูมิปัญญาชาวบ้าน บุคคลเจ้าของภูมิปัญญาชาวบ้าน และแหล่งของภูมิปัญญาชาวบ้านในภาพรวมได้ดังนี้

กลุ่มที่ 1 คติ ความคิด ความเชื่อ

สภาพของภูมิปัญญาในกลุ่มนี้ได้แก่ แนวความคิด ความเชื่อต่าง ๆ ที่ปฏิบัติและยึดถือ สืบทอดกันมา เพื่อการดำเนินชีวิตสงบสุขในแต่ละท้องถิ่น เช่น

- ความเชื่อแบบพุทธ ได้แก่ พิธีสวดมนต์ไหว้พระ พิธีฟังเทศน์ ในวันสำคัญทางศาสนา พิธีเข้าวัดจำศีล การอบรมจริยธรรมและศีลธรรม

- ความเชื่อแบบพราหมณ์ ได้แก่ พิธีสู่ขวัญต่าง ๆ

- ความเชื่อแบบผี ได้แก่ พระภูมิเจ้าที่ พระภูมินา พิธีเลี้ยงดอนปู่ตา พิธีบูชาแม่ศรีศักดิ์หลักเมือง และการบวงสรวงต่าง ๆ

- ความเชื่อแบบบุคคล ได้แก่ การเคารพบรรพบุรุษ ผู้อาวุโส พระสงฆ์ และผู้นำศาสนา
ต่าง ๆ

บุคคลที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญากลุ่มนี้ได้แก่ พระสงฆ์ ผู้อาวุโส ผู้นำทางศาสนาต่าง ๆ
หมอลำหรือหมอผี ซึ่งมีในแต่ละหมู่บ้านของจังหวัดอุบลราชธานี

กลุ่มที่ 2 ศิลปะ วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณี

สภาพของภูมิปัญญาชาวบ้านในกลุ่มนี้ได้แก่

- ศิลปะการละเล่นพื้นบ้าน ได้แก่ หมอลำหมู่ (ลำเวียง, ลำเพลิน) หมอลำคู่
หมอลำกลอน และการรำเซิ้งต่าง ๆ
- ศิลปะดนตรีพื้นบ้าน ได้แก่ การเป่าแคน การตีฉิ่ง (พิณ) วงโปงลาง โทวด
- งานแกะสลัก งานหล่อ ได้แก่ แกะสลักต้นเทียน หล่อต้นเทียน
- ศิลปะดนตรีไทย ได้แก่ อังกะลุง ซอ ฆ้อง ระนาด พิณ กลอง ฉิ่ง ฉาบ
- ประเพณีในสิบสองเดือน "สิบสองเดือน" ได้แก่ บุญเข้ากรรม บุญคูณลาน บุญข้าวเจ้า
บุญพระเวส บุญสงฆ์ บุญบั้งไฟ บุญเบิกบ้าน บุญเข้าพรรษา บุญข้าวประดับดิน บุญข้าวสาก
บุญออกพรรษา บุญกฐิน บุญผ้าป่า บุญกองบวช งานแห่เทียนเข้าพรรษา

บุคคลที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญากลุ่มนี้ ได้แก่ พระสงฆ์ ผู้อาวุโส ผู้นำในหมู่บ้าน หมอลำ
นักดนตรีพื้นเมือง เป็นต้น และภูมิปัญญาชาวบ้านเหล่านี้มีการปฏิบัติกันอยู่เกือบทั่วไป

กลุ่มที่ 3 การประกอบอาชีพของท้องถิ่น

สภาพภูมิปัญญาชาวบ้านกลุ่มนี้จากการสำรวจพบว่า เป็นส่วนหนึ่งของสภาพของภูมิปัญญา
ชาวบ้านในกลุ่มที่ 2 คือ งานศิลปกรรมพื้นบ้าน แต่เนื่องจากชาวบ้านได้นำมาใช้ประกอบอาชีพ
ผู้วิจัยจึงได้จัดไว้ในกลุ่มนี้ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

- การทอผ้าไหม ได้แก่ ทอผ้าไหมพื้น มัดหมี่ไหม ทอผ้าไหมพื้นสีสมุนไพร ทอผ้า
ขาวม้าไหม ทอผ้าซิดไหม ทอผ้าเป็ยงไหม
- การทอผ้าด้วยกกระตัก ทอผ้าฝ้าย ทอผ้ายกตัวอักษร ทอผ้ามัดหมี่ไหม ทอผ้าลายน้ำไหล
ทอผ้าฝ้ายขาวม้า
- ทอผ้าซิดด้วยกพื้นเมือง ได้แก่ ทอผ้าซิดตัดเสื่อ ทอผ้าซิดท่าหมอน ทอผ้าห่มลายซิด
- ท่าหมอนซิด ได้แก่ หมอนซิดสามเหลี่ยม ท่าเบาเซิ้ง

- การจัดสานไม้ไผ่ ได้แก่ สานตะกร้า สานหวด สานกระติบข้าว สานขันโตก
- การทำไม้กวาด ได้แก่ ไม้กวาดดอกหญ้า ไม้กวาดทางมะพร้าว
- การทอเสื่อ ได้แก่ ทอเสื่อกก ทอจวนรองอาหาร ทอเสื่อผืน ทอเสื่อเตย
- การสาน ได้แก่ หมวกกก หมวกใบตาล กระเป๋ากก สานเสื่อคล้า
- เครื่องปั้นดินเผา ได้แก่ อิฐ โอ่ง ไท กระจ่าง หม้อดิน เต่า
- การเกษตร ได้แก่ การทำเกษตรผสมผสาน การทำไร่ การทำนา ทำสวน การ

เลี้ยงสัตว์

บุคคลที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญาชาวบ้านในกลุ่มนี้ ได้แก่ ช่างชาวบ้าน ช่างเทคนิคชาวบ้าน ช่างฝีมือชาวบ้าน พบว่า มีกระจายไปตามแหล่งของภูมิปัญญาในแต่ละท้องถิ่น

กลุ่มที่ 4 แนวปฏิบัติหรือเทคโนโลยีชาวบ้าน

สภาพของภูมิปัญญาชาวบ้านในกลุ่มนี้ จากการสำรวจเท่าที่พบ มีดังนี้

- เทคโนโลยีการหล่อโลหะทองเหลือง คือ การหล่อโลหะแทนหุ่นขี้ผึ้ง เป็นเทคโนโลยีแบบดั้งเดิม ของชาวบ้านปะอ่าว อำเภอเมืองอุบลฯ
- ช่างข้าวโพด (ร่างสำหรับนวดข้าว) เป็นเครื่องมือใช้สำหรับร่อนนวดข้าวเพื่อให้ข้าวหลุดจากรวงเร็วขึ้น ของชาวบ้านอำเภอกุดข้าวปุ้น

ตัวอย่างบุคคลที่เป็นเจ้าของภูมิปัญญาชาวบ้านที่โดดเด่นที่นับถือว่าเป็นปราชญ์ชาวบ้าน ปัญญาชนชาวบ้าน ช่างฝีมือชาวบ้าน และศิลปินชาวบ้าน ดังนี้ (ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดอุบลราชธานี, 2534)

คุณพ่อปรีชา พินทอง บุคคลดีเด่นทางวัฒนธรรมสาขาวรรณศิลป์ ของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ปี 2528 คุชฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาภาษาไทย มหาวิทยาลัยรามคำแหง การศึกษาสูงสุดในสายปรีชาธรรม คือ เปรียญ 9 ประโยค เป็นเจ้าคุณได้สมณศักดิ์เป็น "พระศรีธรรมโสภณ" ปัจจุบันได้สิกขาลาเพศ มีผลงานได้แก่ ตำรา "ประเพณีโบราณไทยอีสาน" "สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ" "ไวยากรณ์อีสาน" "พจนานุกรมอีสาน" ซึ่งกลายเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอีสาน

นายทองมาก จันทะลือ ศิลปินแห่งชาติ และศิลปินพื้นบ้านดีเด่น ปี 2528 เป็นนายกสมาคมหมอลำอุบลราชธานี เป็นนายกสหพันธ์สมาคมหมอลำแห่งประเทศไทย เป็นสมาชิกสภาผู้แทน (2512-2514) มีผลงานได้แก่ เป็นบรมครูแห่งหมอลำ ถ่ายทอดวิชาหมอลำกลอนแก่ลูกศิษย์ชาย 350 คน หญิง 300 คน หมอลำหมู่ (ลำเพลิน) 80 คณะ หมอลำหมู่ (ลำเวียง) 200 คณะ

นายประดับ ก้อนแก้ว บุคคลดีเด่นด้านวัฒนธรรมสาขาช่างฝีมือ ปี 2530 ตำแหน่ง
 สู้ดท้ายผู้อ่านวารสารโรงเรียนอนุบาลวิทยาคม ผลงานได้แก่ งานวิจิตรศิลป์ การหล่อเทียนพรรษา
 แบบคิดพิมพ์ ซึ่งชนะเลิศการประกวดติดต่อกันมาถึง 17 ปี และมีความรู้ความสามารถด้านดนตรี
 ไทย ดนตรีพื้นเมือง และดนตรีสากล

นายอุตสาห์ จันทรวิจิตร บุคคลดีเด่นด้านวัฒนธรรมสาขาช่างฝีมือ ปี 2532 เป็นบุคคล
 ดีเด่น สาขาช่างฝีมือภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปี 2532 นายอุตสาห์เป็นนายช่างเอกด้านการสร้าง
 โบสถ์วิหาร ศาลาการเปรียญ หอระฆัง ชุ่มประดู่ ซึ่งได้สร้างโบสถ์วิหารมาแล้วจำนวน 100 หลัง
 ทำต้นเทียนประเภทแกะสลักชนะเลิศการประกวดจำนวน 7 ครั้ง

นายณรงค์ พงษ์ภาพ หรือ นพดล ดวงพร เป็นบุคคลดีเด่นศิลปการแสดง ปี 2532 เป็น
 หัวหน้าวงดนตรีเพชรนิลทอง เป็นวงดนตรีรักษาเอกลักษณ์วัฒนธรรมท้องถิ่นอีสาน มีนักคิดพิณขึ้นเยี่ยม
 คือ นายทองใส ทับถนน ประจักษ์ และนักแต่งเพลงขึ้นดี คือ คุณพ่อเสาร์ พงษ์ภาพ ผลงานของ
 นายณรงค์ พงษ์ภาพ เช่น แสดงภาพยนตร์เรื่อง ครุบ้านนอก บันทึกครุพร และเวสสันดร เป็น
 วิทยากรรับเชิญไปในโรงเรียน วิทยาลัยครู และมหาวิทยาลัยต่าง ๆ

นายบำเพ็ญ ๗ อุบล นักอนุรักษ์ดีเด่น ปี 2533 เป็นสายเลือดของเจ้าเมืองบรรพบุรุษผู้
 สร้างเมืองอุบล ตำแหน่งสุดท้ายคือ อธิการจังหวัดยโสธร เป็นนักอนุรักษ์ทรัพยากรสมบัติโบราณวัตถุ
 ต่าง ๆ ที่สืบทอดกันมา และสนใจประวัติศาสตร์โบราณคดี คติชนวิทยาและวรรณกรรมอีสาน เป็น
 บุคคลรื้อฟื้นประเพณีแห่ขั้งไฟของจังหวัดยโสธร จนรู้จักกันทั่วไป

นายทอง ล้อมวงค์ และหมู่บ้านปะอาว นักอนุรักษ์ดีเด่น และหมู่บ้านอนุรักษ์ดีเด่นปี
 2534 เป็นหมู่บ้านเก่าแก่ทางประวัติศาสตร์ มีอาชีพหลักทำนา อาชีพทอผ้าและหล่อโลหะทองเหลือง
 เป็นอาชีพเสริม เป็นหมู่บ้านที่อนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีของตนได้อย่างมั่นคง เช่น เทคโนโลยีการ
 หล่อโลหะทองเหลืองแบบบ้านเข็ญ ทอผ้าแบบอุบลดั้งเดิม การรักษาสีตองของชาวอีสาน การ
 เคารพผู้เฒ่าผู้แก่ เคารพพระสงฆ์ การทำวัดสวดมนต์ การอ่านหนังสือผูก

นายเคน ดาเหลา ศิลปินแห่งชาติประจำปี 2534 และบุคคลดีเด่นทางด้านวัฒนธรรม
 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือประจำปี 2531 ผลงานเป็นหมอลำและนักแต่งกลอนหมอลำ อัดแผ่นเสียง
 มากกว่า 100 ชุด จนได้ชื่อนานามว่า "ราชาแผ่นเสียงทองคำ" ด้านสังคมอุทิศตนให้กับทาง
 ราชการในการประพันธ์กลอนลำรณรงค์เพื่อการรู้หนังสือ การประกอบอาชีพ และลดละเลิกอบายมุข
 ลำเทอดพระเกียรติ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

สรุปได้ว่า สภาพภูมิปัญหาชาวบ้านของจังหวัดอุบลราชธานี จะมีลักษณะโดดเด่นอยู่มาก ซึ่งสมควรที่คนรุ่นหลังจะได้นำมาศึกษา เพื่ออนุรักษ์และปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตในปัจจุบัน โดยวิธีการในการศึกษานั้น ในส่วนหนึ่งโรงเรียนประถมศึกษาน่าจะมีความบทบาทในการดำเนินการจัดการศึกษาให้เด็กได้เรียนรู้

แนวคิดและหลักการนำภูมิปัญญชาวบ้านมาใช้ในการจัดการเรียนการสอนและพัฒนาหลักสูตร

ได้มีนักการศึกษา ผู้เชี่ยวชาญด้านภูมิปัญญชาวบ้าน หน่วยงานทางการศึกษาและเอกสารการสัมมนาที่เกี่ยวข้องได้เสนอแนวทางในการนำภูมิปัญญชาวบ้านมาใช้ในการจัดการเรียนการสอน และพัฒนาหลักสูตรไว้ดังนี้

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2534) ได้เสนอแนะแนวทางในการนำภูมิปัญญชาวบ้านมาใช้ในการจัดการเรียนการสอนไว้ว่าในการสอนอาชีพให้นักเรียน ถ้าเราสามารถเชื่อมโยงแนวคิด กระบวนการและหลักการปฏิบัติต่าง ๆ ของปราชญ์ชาวบ้านมาสู่กระบวนการเรียนของนักเรียนก็จะเกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาตนเองของนักเรียน การแก้ปัญหา ชุมชนและอำนวยความสะดวกต่อการดำรงชีวิตของนักเรียนอย่างแท้จริง โดยได้กำหนดแนวทางให้โรงเรียนดำเนินการดังนี้

1. สำรวจ ค้นหาแหล่งภูมิปัญญชาวบ้านและคัดเลือกส่วนที่สามารถนำมาใช้เป็นเนื้อหาจัดการเรียนการสอนหรือใช้ตัวบุคคลที่เป็นปราชญ์ชาวบ้านมาเป็นวิทยากร
2. ติดต่อวิทยากรเพื่อขอความสนับสนุน
3. กำหนดแผนปฏิบัติงาน ปฏิทินการทำงาน ค่าตอบแทนที่จะให้แก่วิทยากร จัดทำข้อตกลงหรือระเบียบการปฏิบัติที่ชัดเจนร่วมกับวิทยากร
4. จัดกิจกรรมการเรียนการสอนโดยตามข้อตกลงในข้อ 3 ใช้ภูมิปัญญของชาวบ้านทั้งในรูปแบบการสอนในชั้นเรียนหรือส่งนักเรียนไปฝึกปฏิบัติงานกับปราชญ์ชาวบ้าน
5. ติดตาม สนับสนุนการดำเนินงานและประเมินผลการปฏิบัติงาน
6. เผยแพร่ ประชาสัมพันธ์การปฏิบัติงาน ยกย่องเชิดชูเกียรติ ประกาศเกียรติคุณ ปราชญ์ชาวบ้านที่สนับสนุนโรงเรียนจนเกิดผลดี

รัตนะ บัวสนธิ (2533) ได้เสนอแนวทางไว้ดังนี้

1. การพัฒนาหลักสูตรให้เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นให้ปราชญ์ชาวบ้านช่วยเสนอความคิดเห็น ความต้องการเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอน การให้ความรู้แก่นักเรียนว่าต้องการให้เด็กรู้และเรียนอะไร

2. การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาทำได้ 2 วิธีคือ

2.1 ครูเป็นผู้จัดกิจกรรมการเรียนการสอน โดยเป็นตัวแทนของปราชญ์ชาวบ้านทำหน้าที่ในการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านที่ได้รับการกำหนดเป็นหลักสูตรท้องถิ่นแล้ว

2.2 ปราชญ์ชาวบ้านเป็นผู้ดำเนินกิจกรรมการเรียนการสอนถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านรวมทั้งทำหน้าที่ประเมินผลการเรียนของนักเรียนด้วย ครูเป็นผู้ดูแลสนับสนุนอยู่ข้างนอกเท่านั้น ทั้งนี้ต้องพิจารณาเงื่อนไขความเหมาะสมในเรื่องเวลาและความสะดวกของปราชญ์ชาวบ้านด้วย

วิชัย ตันศิริ ได้กล่าวถึงสื่อพื้นบ้านเพื่อการศึกษา ในการบรรยายพิเศษเนื่องในพิธีเปิดการประชุมโครงการผลิตสื่อพื้นบ้านเพื่อการศึกษาของศูนย์การศึกษาออกโรงเรียน เมื่อวันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2532 (จากหนังสือรวมบทความการศึกษาออกโรงเรียนของหน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการศึกษาออกโรงเรียน พ.ศ.2532) ไว้ดังนี้

สังคมไทยในสมัยก่อนที่มีหนังสือเรียนนั้น จะทำการสอนลูกหลาน โดยการใช้สื่อพื้นบ้าน เช่น สื่อประเพณีที่มีอยู่ในนิทาน คำสอนของพระ ซึ่งอยู่ในประเพณีที่ต้องปฏิบัติ ประเพณีการอยู่ไฟ การเทก่ล่อมลูก สื่อต่าง ๆ เหล่านี้จะแฝงค่านิยมต่าง ๆ เอาไว้ และในการจัดการศึกษาที่คืนนั้นจะต้องเป็นการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมเดิมกับระบบพื้นฐาน โครงการ เคซีไลฟ์ ก็ใช้วิธีการนี้โดยให้ชุมชนเป็นหลัก ให้เขาร่วมมือกันคิดหาปัญหาของชุมชนและแนวทางแก้ไข โดยใช้ข้อมูลพื้นฐานของเขาเองเป็นพื้นฐานของการศึกษาเรียกว่า Indigenous Learning System บางทีก็เรียกว่า นำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นมาเป็นพื้นฐาน ซึ่งมีวิธีดำเนิน 2 วิธีคือ

1. นำวิธีการ เช่น เอนิทานมาเป็นสื่อ
2. นำความรู้พื้นฐานของประชาชนมาเป็นพื้นฐานการให้การศึกษา

เอนก นาตะบุตร ได้บรรยายเรื่อง ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการเรียนการสอน ที่ห้องประชุมภาควิชาสารัตถศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ 6 กันยายน 2534 (จากเอกสารสัมมนา เรื่อง ภูมิปัญญาชาวบ้านมีจิตวิสัยส่งต่อการเรียนการสอนระดับประถมศึกษาของนิสิตภาควิชาบริหารการศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) ได้เสนอแนวทางไว้ดังนี้

แนวทางในการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการจัดการเรียนการสอนและพัฒนาหลักสูตร
ในโรงเรียนประถมศึกษา ต้องคำนึงถึงภูมิปัญญาชาวบ้าน 3 กลุ่ม คือ

1. ภูมิปัญญาชาวบ้านที่เป็นช่างฝีมือ
2. ภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีความรู้ ความคิด ความสามารถในการสังเคราะห์ หรือที่
เรียกว่า "ปัญญาชนชาวบ้าน"
3. ภูมิปัญญาชาวบ้านที่รอบรู้ และรู้รอบในหลักการ สามารถให้ข้อคิดเห็นกับชาวบ้าน
ได้หรือที่เรียกว่า "ปราชญ์ชาวบ้าน"

ในการศึกษาและประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านจะต้องเลือกว่า จะเรียนรู้เรื่องอะไร
และจะเอาไปใช้อะไร และจะต้องหาองค์ประกอบเข้ามามีทำให้เกิดการเรียนรู้อย่างเหมาะสม
ในระดับการเรียน เช่น วิชาศีลธรรม อาจให้เด็กไปวัดมากขึ้น หรือให้พระมาโรงเรียนมากขึ้น
วิชาเกษตรให้เด็กทำแปลงเกษตรจริงแล้วโยงกับที่พ่อแม่ทำ หรือโยงกับวิทยากรที่เป็นพ่อแม่เด็กที่รู้
เรื่องเกษตรจริง ซึ่งสามารถทำในระดับการเรียนการสอน

การนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการจัดการเรียนการสอนที่ควรจะคำนึงถึงความรู้ความ
สามารถของภูมิปัญญา นำมาใช้ให้เหมาะสมกับพื้นความรู้และงานของภูมิปัญญา และบางครั้งการ
สื่อสารในด้านภาษานั้นก็เป็นปัญหาในการถ่ายทอดของวิทยากร จึงควรพิจารณาถึงภาษาที่ภูมิปัญญา
มีความถนัดเป็นพื้นฐานในการถ่ายทอด

จากการสัมมนาของนิสิต ภาควิชาประถมศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
(2534) เรื่อง "ภูมิปัญญาท้องถิ่นช่วยพัฒนาการประถมศึกษาได้อย่างไร" ได้สรุปวิธีการนำภูมิปัญญา
ชาวบ้านมาใช้ในโรงเรียนประถมศึกษาไว้ดังนี้

1. กำหนดนโยบาย และแผนการปฏิบัติงานของโรงเรียน ที่มีต่อการสนับสนุนการนำ
ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ เช่น การทำแผนปฏิบัติงาน กำหนดเวลา กำหนดงบประมาณ บุคลากร และ
สถานที่ที่จะดำเนินงาน
2. การปรับหลักสูตรให้สามารถนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ได้ รวมทั้งมีแนวทางประเมิน
ผลที่ชัดเจน และต้องคำนึงถึงการนำความรู้ที่ได้รับจากการเรียนไปใช้ในชีวิตประจำวัน
3. การจัดเวลาสำหรับวิทยากร ที่จะมาให้ความรู้ และเวลาของโรงเรียนเพื่อให้
สอดคล้องกัน
4. การนำภูมิปัญญามาใช้ต้องคำนึงถึงสภาพท้องถิ่นเป็นหลัก เพื่อปรับหลักสูตรให้
สอดคล้องกับสภาพท้องถิ่น

5. การสำรวจความต้องการของผู้เรียน เพื่อจะนำภูมิปัญญา มาใช้ให้ตรงกับความต้องการของผู้เรียน และจะได้จัดกิจกรรมให้เหมาะสมกับวัย และระดับความสามารถของผู้เรียน
6. การสำรวจแหล่งข้อมูล ทั้งที่เป็นตัววิทยากร และสื่อ/อุปกรณ์ที่จะนำมาใช้
7. การสำรวจถึงความพร้อมของสถานที่ที่จะใช้ในการจัดกิจกรรม การเรียนการสอน เพื่อให้เหมาะสมกับลักษณะของภูมิปัญญานั้น ๆ ซึ่งอาจจะเป็นในโรงเรียนหรือสถานที่ประกอบอาชีพในชุมชนก็ได้

สรุปได้ว่า การนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการพัฒนาหลักสูตรในโรงเรียนประถมศึกษา เป็นวิธีการที่สอดคล้องกับสภาพความต้องการของท้องถิ่น โดยทั้งนี้จะต้องมีวิธีการและวางแผนดำเนินงานไว้อย่างเหมาะสม มีการสำรวจข้อมูลสภาพของภูมิปัญญาและสภาพความต้องการของท้องถิ่น เพื่อเชื่อมโยงหลักการและกิจกรรมของโรงเรียนกับภูมิปัญญาชาวบ้านให้สอดคล้องและเป็นประโยชน์สูงสุดต่อกัน

สภาพของจังหวัดอุบลราชธานี

จังหวัดอุบลราชธานี ตั้งอยู่แผ่นดินอีสานสุดแดนตะวันออกของประเทศไทย ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นเมืองแห่งดอกบัว อันมีแม่น้ำมูล แม่น้ำชีและแม่น้ำโขง ไหลผ่านเมืองดูเสมือนเส้นชีวิตของประชาชน ในสมัย 205 ปีล่วงมาแล้ว ท้าวคำผง ท้าวทิดพรหม และท้าวคำบุตร พระวอ พระตา หนีภัยสงคราม พระสิริบุญสารแห่งนครเวียงจันทน์ เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และได้สร้างเมืองขึ้นบริเวณ "ดงอู่ผึ้ง" ใกล้แม่น้ำมูล พ.ศ. 2322 และใน พ.ศ. 2323 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชสุภาวดีเชิญทองตราพระราชสีห์มาพระราชทานเมืองว่า "อุบลราชธานี" และทรงตั้งท้าวคำผงเป็นเจ้าเมืองคนแรกต่อมาพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น "พระปฐมราชวงศ์"

ปัจจุบันจังหวัดอุบลราชธานี มีเนื้อที่ 18,906.1 ตารางกิโลเมตร หรือ 11.5 ล้านไร่ มีประชากร 1,918,086 คน เป็นชาย 961,031 คน เป็นหญิง 957,055 คน แบ่งการปกครองเป็น 21 อำเภอ 3 กิ่งอำเภอ

ลักษณะภูมิประเทศและภูมิอากาศ

จังหวัดอุบลราชธานี ตั้งอยู่บริเวณที่เรียกว่า แอ่งโคราช โดยสูงจากระดับน้ำทะเลเฉลี่ยประมาณ 68 เมตร ลักษณะทั่วไปเป็นที่ราบสูงลาดเอียงไปทางทิศตะวันออก มีแม่น้ำโขง เป็นแดนกั้นกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มีแม่น้ำที่ไหลมาบรรจบกับแม่น้ำมูล ซึ่งไหลผ่านตัวจังหวัดแล้วไหลลงสู่แม่น้ำโขง ที่อำเภอโขงเจียม และมีแม่น้ำอื่น ๆ ได้แก่ ลำเซบก ลำโดมใหญ่ ลำโดมน้อย และมีภูเขาสลับซับซ้อนหลายแห่งทางตอนใต้ ที่สำคัญ คือ เทือกเขาบรรทัด เทือกเขาพนมดงรัก ซึ่งกั้นอาณาเขตระหว่างจังหวัดอุบลราชธานีกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว และสาธารณรัฐกัมพูชาประชาธิปไตย

ลักษณะภูมิอากาศ ของจังหวัดอุบลราชธานี จัดอยู่ในแถบ Topical Savannah "AW" คือ มีช่วงความแตกต่างของฤดูฝนและฤดูแล้งอย่างชัดเจน โดยแบ่งออกเป็น 3 ฤดู คือ ฤดูฝน ฤดูร้อน ฤดูหนาว

ทรัพยากรธรรมชาติ

1. ดิน ลักษณะดินในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี มีหลายลักษณะดังนี้
 - 1.1 ดินร่วนปนทราย มีความอุดมสมบูรณ์ปานกลาง
 - 1.2 ดินร่วนเหนียวปนทราย มีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ
 - 1.3 ดินร่วนปนทราย และดินทราย มีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ
2. ป่าไม้ จังหวัดอุบลราชธานี มีเนื้อที่ป่าไม้ ซึ่งประกอบไปด้วย ป่าไม้ถาวร 73 ป่าสงวนแห่งชาติ 58 ป่า เตรียมการสงวน 3 ป่า อุทยานแห่งชาติ 2 แห่ง และมีเขตรักษาพันธุ์ "สัตว์" ป่าฮอดโตม มีเนื้อที่ 203 ตารางกิโลเมตร
3. แหล่งน้ำ จังหวัดอุบลราชธานี มีแหล่งน้ำ 3 ประเภท คือ
 - 3.1 แหล่งน้ำในอากาศ ได้แก่ น้ำฝน
 - 3.2 แหล่งน้ำผิวดิน ได้แก่ แม่น้ำต่าง ๆ เช่น แม่น้ำโขง แม่น้ำมูล แม่น้ำชี ลำเซบก ลำเซบาย ลำน้ำโดมใหญ่ ลำโดมน้อย และมีหนองน้ำ บึง รวม 2,028 แห่ง กระจายอยู่ทุกท้องที่
 - 3.3 แหล่งน้ำใต้ดิน มีกระจายอยู่ทั่วไป แต่มีปริมาณคุณภาพและความตื้นลึกแตกต่างกันไปตามสภาพธรณีวิทยา และอุทกวิทยา บางตอนมีคุณภาพน้ำเค็ม ไม่เหมาะสมเพื่อการเกษตรและอุปโภค บริโภค หรือมีหินปกคลุมไม่สามารถขุดเจาะหรือพัฒนาแหล่งน้ำบาดาลได้

4. แร่ธาตุ จังหวัดอุบลราชธานี มีแร่โลหะเพียงชนิดเดียว คือ เหล็กหิน และมีทรัพยากรที่อยู่ในรูปของหิน ชนิดต่าง ๆ อีกมากมาย

การปกครอง

จังหวัดอุบลราชธานีแบ่งการปกครองออกเป็น 21 อำเภอ 3 กิ่งอำเภอ 245 ตำบล 2,682 หมู่บ้าน 316,455 หลังคาเรือน มีเทศบาล 3 แห่ง

ประชากร

- ในปี พ.ศ. 2533 จังหวัดอุบลราชธานี มีประชากรรวมทั้งสิ้น 1,918,086 คน โดยแยกเป็นชาย 961,031 คน เป็นหญิง 957,055 คน
- การอพยพย้ายถิ่นนั้น ส่วนใหญ่ย้ายไปกรุงเทพมหานคร ปริมาณและภาคตะวันออก เนื่องจากสามารถรองรับแรงงานได้มาก
- ในด้านเชื้อสาย ส่วนใหญ่เป็นคนพื้นเมืองของภาคอีสาน มีคนไทยเชื้อสายจีน และคนไทยเชื้อสายญวน ปะปนอยู่มากพอสมควร
- ประเพณี และวัฒนธรรมต่าง ๆ มีดังนี้ การกินดอง (งานพิธีมงคลสมรส) การทำบุญในรอบ 12 เดือน การทำบุญบั้งไฟ การทำบุญคูณลาน การสงฆ์เรือ (การแข่งขันเรือ) บุญกองบวช การแห่เทียนเข้าพรรษา การทำบุญข้าวประดับดิน การทำบุญข้าวสาก การทำบุญออกพรรษา การไหลเรือไฟ

สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์และสถานที่ท่องเที่ยว

โบราณสถานและโบราณวัตถุของประวัติศาสตร์ จังหวัดอุบลราชธานี เป็นจังหวัดเก่าแก่ มีประวัติศาสตร์เก่าแก่มากกว่า 3,000 ปี มีวัด และสถานที่ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมที่น่าสนใจ ดังนี้ วัดสุปฏิมานารามวชิรวิหาร วัดศรีอุบลรัตนาราม กุหลอน ผาแต้ม ฯลฯ สถานที่ท่องเที่ยวทางธรรมชาติ ได้แก่ แก่งสะพือ แก่งตะนะ แก่งโดมประดิษฐ์ แก่งต่างหล่าง หาดคูเดื่อ น้ำตกตาดโตน ฯลฯ

สภาพเศรษฐกิจ

ประชากรส่วนใหญ่ของจังหวัดอุบลราชธานี ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลักมีรายได้จากสินค้าส่งออกจากผลผลิตทางการเกษตรในปี พ.ศ. 2533 มูลค่า 5,541 ล้านบาท นอกจากนี้ยังมีการค้าชายแดนไทย-ลาว อีกด้วย

สินค้าส่งออกประกอบด้วย เครื่องจักร เครื่องยนต์ ยาปราบศัตรูพืช เครื่องไฟฟ้า เสื้อผ้า สินค้าอุปโภค

สินค้านำเข้าส่วนใหญ่ เป็นไม้แปรรูป และเศษโลหะ สินค้าเกษตร เช่น หวาน ลูกแว้ว มะขามเปรี้ยว น้ำมันยาง

การคมนาคม

จังหวัดอุบลราชธานี มีการคมนาคมติดต่อกับจังหวัดต่าง ๆ ทางรถยนต์ รถไฟ และทางอากาศ

การสาธารณสุข

การประปา มีกิจการประปาทั้งหมด 33 แห่ง ทั้งที่ดำเนินการโดยสุขาภิบาล องค์การบริหารส่วนจังหวัด ส่วนใหญ่จะให้บริการประชาชนในเขตเทศบาลและเขตสุขาภิบาลเป็นหลัก

การไฟฟ้า หมู่บ้านในเขตจังหวัดอุบลราชธานีมีไฟฟ้าใช้ประมาณ 95-99% ของหมู่บ้านทั้งหมดภายในปี 2534

การสื่อสารต่าง ๆ

ก. การไปรษณีย์โทรเลข มีที่ทำการไปรษณีย์โทรเลขเปิดบริการประชาชนรวม 22 แห่ง ให้บริการด้านการสื่อสารทั้งในและต่างประเทศ

ข. วิทยุ ภายในจังหวัดอุบลราชธานีมีสถานีวิทยุกระจายเสียงทั้งสิ้น 6 สถานี

ค. โทรทัศน์ ปัจจุบันสามารถรับสัญญาณโทรทัศน์ได้ 5 ช่อง 4,3,5,7,9 ถ้าทอดสัญญาณโดยตรงผ่านดาวเทียมจากกรุงเทพมหานคร

การสาธิตการ

การศึกษา สถาบันการศึกษาในจังหวัดอุบลราชธานี มีตั้งแต่อนุบาลจนถึงระดับอุดมศึกษา และอยู่ในสังกัดหน่วยงานต่าง ๆ เช่น สำนักงานคณะกรรมการประถมศึกษาแห่งชาติ สำนักงานการศึกษาเอกชน เทศบาล กรมสามัญศึกษา กรมอาชีวศึกษา กรมการฝึกหัดครู กรมการศึกษานอกโรงเรียน เป็นต้น การบริการทางการศึกษาของจังหวัดอุบลราชธานีนั้น อำเภอต่าง ๆ สามารถให้บริการทางการศึกษาได้ถึงระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย การศึกษาระดับอุดมศึกษานั้นมีในอำเภอเมืองอุบลราชธานีเท่านั้น นอกจากนั้นยังให้บริการแก่ประชาชนในจังหวัดใกล้เคียงด้วย

ศาสนา ประชาชนส่วนใหญ่ของจังหวัดอุบลราชธานี นับถือศาสนาพุทธ มีวัดและสำนักสงฆ์ในพุทธศาสนาอยู่ตามหมู่บ้านต่าง ๆ โดยทั่วไป นอกจากนั้นยังมีศาสนาอื่น ๆ เช่น คริสต์ เป็นต้น มีวัดทั้งหมด 1,433 วัด

แนวทางการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในชนบท

แนวทางในการพัฒนาทรัพยากรในชนบท มีแนวทางและหลักการในการ ดำเนินการดังนี้

1. การเพิ่มศักยภาพของประชาชน ให้มีความสามารถในการประกอบอาชีพ โดยเชื่อมโยงการศึกษาทั้งในและนอกระบบโรงเรียน อันประกอบด้วย

- ขยายโอกาสการศึกษาทั้งในและนอกระบบภายใต้การศึกษาดลอดชีวิต
- นำองค์ความรู้ที่มีอยู่ในชนบท (ภูมิปัญญาท้องถิ่น) มาเผยแพร่แลกเปลี่ยน

และถ่ายทอดแก่คนรุ่นใหม่

- เน้นการศึกษาที่จัดโดยชุมชน เพื่อชุมชน โดยเฉพาะให้ตระหนักในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม หลีกเลี่ยงการทำลาย เนื่องจากการไม่รู้หรือรู้เท่าไม่ถึงการณ์ รวมทั้งความรับรู้ในเรื่องการปกครอง ในระบอบเสรีประชาธิปไตย

2. การส่งเสริมสุขภาพอนามัย และบริการสาธารณสุข ให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม

- กำหนดแนวทางการป้องกันและแก้ไขปัญหามลพิษอันเกิดจากอุตสาหกรรมและเกษตรกรรม พร้อมทั้งสนับสนุนให้ประชาชนในท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมและช่วยกันรักษาสภาพแวดล้อมที่ดีของชุมชน

3. ส่งเสริมจริยธรรมและวัฒนธรรม เพื่อการรักษาเอกลักษณ์ของชุมชน และเสริมสร้างการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

4. สนับสนุนการมีส่วนร่วมขององค์กรเอกชน องค์กรชุมชน และประชาชนในการแก้ไขและพัฒนาสังคมชนบท

5. การพัฒนากำลังคนด้านอาชีพ การบริหารการจัด และการพัฒนาองค์กรเพื่อเพิ่มโอกาสของกำลังแรงงานในการใช้ความรู้ ความสามารถในการประกอบอาชีพอย่างเต็มที่ (สำนักงานจังหวัดอุบลราชธานี, 2534)

จากหลักการ แนวคิด และเอกสารที่กล่าวมาแล้วข้างต้น จะเห็นได้ว่าภูมิปัญญาชาวบ้านมีความสำคัญต่อการจัดการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษา ซึ่งผลของการศึกษาจะเป็นประโยชน์ต่อการจัดการเรียนการสอนและพัฒนาหลักสูตรเป็นอย่างยิ่ง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย